

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Філологічний факультет
Кафедра української літератури**

**МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄПИСУ ТА ТВОРЧОСТІ
ГРИГОРА ТЮТЮННИКА У ЗЗСО**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу 601 групи
спеціальності 014 Середня освіта
ОПП Українська мова та література
Очкур Андрій Валерійович

Науковий керівник: канд. філол. наук, доц.
Попович Олександр Орестович

Рецензент _____

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2024 р.
Зав. кафедри _____ доц. Мальцев В. С.*

Чернівці – 2024

Анотація

У кваліфікаційній роботі проаналізовано специфіку вивчення біографії та художніх текстів Григора Тютюнника в шкільному дискурсі. Окреслено реценцію життєвого і творчого шляху митця в сучасному українському літературознавстві та художній белетристиці. Сформульовано критерії добору біографічного матеріалу, охарактеризовано джерелознавчу базу життєпису письменника та особливості її репрезентації на уроках української літератури. Проаналізовано тематику, проблематику, ідейне спрямування та персоносферу програмових і рекомендованих для вивчення творів великої та малої прози Григора Тютюнника в аспекті методичної, літературознавчої та психоаналітичної методологічних систем. Сформовано загальну концепцію методичних і літературознавчих засад вивчення життя і творчості Григора Тютюнника у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: *методика, біографія, літературознавча методологія, поетика, концепція, парадигма.*

Summary

The qualification work analyzes the specifics of school study of Hryhor Tyutyunnyk's biography and fiction texts in school discourse. The author outlines the reception of the artist's life and work in contemporary Ukrainian literary criticism and fiction. The criteria for the selection of biographical material are formulated, the source base of the writer's life and the peculiarities of its representation in Ukrainian literature lessons are characterized. The topics, issues, ideological orientation and personality of the programmed and recommended for study works of prose and fiction by Hryhor Tyutyunnyk are analyzed in terms of methodological, literary and psychoanalytic methodological systems. The general concept of methodological and literary principles of studying the life and work of Hryhor Tyutyunnyk in general secondary education institutions is formed.

Keywords: methodology, biography, literary methodology, poetics, concept, paradigm.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А. В. Очкур
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА В РЕЦЕПЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ТА ХУДОЖНЬОЇ БЕЛЕТРИСТИКИ.....	14
Висновки до 1-го розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ТА ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	25
2.1. Специфіка окреслення окремих епізодів біографії Григора Тютюнника у п'ятому та сьомому класах.....	25
2.2. Джерелознавча база життєпису Григора Тютюнника та її репрезентація у одинадцятому класі.....	30
Висновки до 2-го розділу.....	34
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ МАЛОЇ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА У ШКІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ.....	36
3.1. Опрацювання оповідання «Дивак» у п'ятому класі.....	36
3.2. Вивчення новели «Три зозулі з поклоном» у одинадцятому класі.....	42
3.3. Методичні поради щодо кількісного розширення творів Григора Тютюнника для вивчення у закладах загальної середньої освіти.....	51
Висновки до 3-го розділу.....	62
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВИВЧЕННЯ ПОВІСТЕВОЇ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА.....	64
4.1. Своєрідність шкільного аналізу повісті «Климко» у сьомому класі.....	64

4.2. Позакласний аналіз жанрологічних категорій повісті «Вогник далеко в степу» в аспекті проблемно-тематичної парадигми.....	72
Висновки до 4-го розділу.....	80
ВИСНОВКИ.....	81
ДОДАТОК.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. Григорій Михайлович Тютюнник – важлива постать у історичній, літературній, культурній та соціальній парадигмах ХХ століття. Видатний український письменник, редактор, педагог, перекладач, чільний представник шістдесятництва як літературного, суспільного та політичного явища, який серед митців цієї творчої генерації посідає особливе місце. Людина зі складною життєвою долею, означеною багатьма труднощами сімейного та особистісного характеру, чие життя обірвалося трагічним самогубством.

Григорій Тютюнник був одним із найважливіших письменників, що працювали у рідніщі неореалізму як провідного стильового методу у творчості шістдесятників. Його передумовою стали характерні доміанти реалізму другої половини ХІХ століття, відображені у текстах Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, та початки українського модернізму, зокрема творчість А. Тесленка, В. Стефаника, Г. Косинки, ранні спроби М. Коцюбинського. Мистецький талант Гр. Тютюнника засвідчив органічну еволюцію українського неореалізму, відображену в розвитку засадничих концептуальних ознак літературної творчості митця, таких як: орієнтація на показ глибинних пластів психологічного світу особистості; виокремлення фундаментальних екзистенційних максим, зокрема ірраціонального способу мислення, що дозволяє людині пізнати себе, осмислити своє місце у об'єктивній реальності та збагнути метафізичні виміри буття, нонконформізму, з якого випливає самотність індивідів, їхнє поступове відчуження від суспільства; аналіз травматичного досвіду покоління, що пережило Другу світову війну, на прикладі лаконічно відтворених соціальних процесів та їхнього впливу на окремих людей; висока частота використання художніх деталей – семантично містких та змістовно наповнених символічних одиниць. Отже, основним завданням Гр. Тютюнника як письменника-неореаліста було відображення різновекторної

людської індивідуальності та визначення її екзистенційного місця у предметному соціальному та ірреальному метафізичному просторі.

Ціла плеяда образів-персонажів у творах Гр. Тютюнника в різних перспективах є інтерпретацією певних аспектів особистості митця або ж представників його покоління «дітей війни», сформованих воєнною та повоєнною дійсністю. Маленький хлопчик Олесь із оповідання «Дивак» відтворює цільну частину свідомості письменника, зокрема риси дитячого, дещо наївного, неупередженого, однак глибокого та концептуально довершеного світогляду, структурованого на основі гармонійного зв'язку із природою та заглиблення у простір власної душі. Одинадцятирічний хлопчик Климко із однойменної повісті екстраполює у свою долю цілий відтинок життєпису митця, означений важкою подорожжю Гр. Тютюнника від дядька Филимона з Донбасу до рідної матері Ганни у Полтавщину. Павло із повісті «Вогник далеко в степу» репрезентує навчання Гр. Тютюнника у ремісничому училищі, а відтак у творі простежується становлення морально-етичних первнів і створення соціальної та психоемоційної поведінкової моделі хлопця крізь призму важкого повоєнного становища. Новела «Три зозулі з поклоном», автобіографічна основа якої зумовлена втратою батька Михайла через його арешт і подальшу відправку на заслання, відтворює ідеальну модель видозміненого любовного трикутника між головними персонажами, яка є інтерпретацію власного оригінального погляду Гр. Тютюнника на категорію кохання. Проаналізувавши декількох персонажів художніх творів письменника, можемо говорити про те, що Гр. Тютюнник душевно розчинився у своїх дорослих чоловіках та жінках, маленьких хлопчиках, що втратили батька і були змушені рано подорослішати, переживши всі біди воєнного та повоєнного існування.

Незважаючи на загальну песимістичність більшості текстів Гр. Тютюнника, їхня ідейна наснаженість продукує утвердження найкращих морально-етичних категорій, носіями яких є звичайні люди, що не втратили свою душу та національну ідентичність у критичний час для всього українського

народу загалом та для них самих зокрема. Персонажі письменника глибоко закорінені у національний, територіальний і міфологічний простір, що є вихідною точкою у системі координат існування їхнього національного характеру. Тітка Марина, швець, Наталя Миколаївна («Климко»), молодий ветеран Федір Нестерович («На згарищі»), тітка Ялосовета, педагог-майстер Федір Демидович Сніп («Вогник далеко в степу»), Михайло, Марфа, Софія («Три зозулі з поклоном») та багато інших персонажів митця змогли зберегти свій моральний імператив у кризових ситуаціях об'єктивної дійсності, утверджуючи надію на краще майбутнє.

Наявність актуальної тематики та проблематики, яскравої системи образів-персонажів, важливого ідейного наснаження зумовила місце творів Гр. Тютюнника у програмі з української літератури для обов'язкового текстуального вивчення у ЗЗСО. Шкільний корпус текстів письменника налічує три високохудожні та репрезентативні твори автора: оповідання «Дивак», повість «Климко» та новелу «Три зозулі з поклоном». Повість «Вогник далеко в степу» рекомендована для позакласного самостійного опрацювання одразу ж після повісті «Климко», з якою утворює умовну діалогію.

Пропоноване дослідження розширить компедіум програмових текстів письменника чотирма творами малої прозової форми, зокрема новелами «В сутінки», «Зав'язь», оповіданнями «На згарищі», «Смерть кавалера». Проблеми, порушені в цих текстах, зокрема зрада, перше кохання, травматичний досвід ветерана війни, руйнування ідеалізованого образу, будуть цікавими та важливими для школярів певних вікових категорій. Детальне опрацювання учасниками навчально-виховного процесу програмових та рекомендованих для аналізу творів письменника поступового утверджуватиме категоріальний апарат їхньої свідомості, формуватиме чіткий погляд на світ та своє місце в ньому, сприятиме зародженню і становленню власної оригінальної життєвої позиції.

Отже, з огляду на всі перераховані грані особистості та творчості Гр. Тютюнника і їхнього вияву в методиці викладання української літератури,

актуальність кваліфікаційної роботи зумовлена необхідністю створити повноцінну картину вивчення життєпису письменника та його творів малої і великої прози у ЗЗСО. Аналітична експертиза окремих текстів крізь призму літературознавчої та психоаналітичної методології сприятиме глибшому засвоєнню учнями концептуальних засад виучуваних творів Гр. Тютюнника, а також стане важливим фундаментом для впровадження різнотипних методів дослідження художнього тексту на уроках української літератури, розширивши формальні межі шкільного літературознавства.

Мета дослідження: розробити концепцію вивчення життєвого і творчого шляху Гр. Тютюнника на уроках української літератури в ЗЗСО, проаналізувавши тематику, проблематику, ідейне наповнення і персоносферу програмових та рекомендованих для опрацювання творів у методичному та літературознавчому аспектах.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**:

1. Здійснити огляд рецепції життєвого і творчого шляху Гр. Тютюнника у сучасному українському літературознавстві та художній белетристиці.
2. Сформулювати основні критерії добору біографічного матеріалу про Гр. Тютюнника, представивши рекомендований виклад життєпису письменника для учнів п'ятого і сьомого класів.
3. Проаналізувати джерелознавчу базу біографії Гр. Тютюнника та особливості її репрезентації для учнів одинадцятого класу.
4. Здійснити комплексний методичний та літературознавчий аналіз корпусу малої прози Гр. Тютюнника, обов'язкової для вивчення на уроках української літератури та рекомендованої для опрацювання у шкільному дискурсі.
5. Проаналізувати тематику, проблематику, ідейне спрямування, систему образів-персонажів, символіку художніх деталей повістей «Климко» та «Вогник

далеко в степу» у контексті методики вивчення української літератури та літературознавчої методології.

6. Виокремити основні технології, методи, форми та прийоми роботи з художніми текстами Гр. Тютюнника в школі (на прикладі вивчення оповідання «Дивак» у дискурсі нової української школи).

Об'єкт дослідження: автобіографія, записники, уривки щоденників, листи Гр. Тютюнника; наукова, літературно-критична, художня література про життєвий і творчий шлях митця, спогади про письменника; оповідання «Дивак», «На згарищі», «Смерть кавалера»; новели «Три зозулі з поклоном», «В сутінки», «Зав'язь»; повісті «Климко», «Вогник далеко в степу».

Предмет дослідження: рецепція біографії Гр. Тютюнника, його творчого методу і окремих художніх текстів; методичні та літературознавчі параметри шкільного аналізу життєвого і творчого шляху письменника, тематики, проблематики, персоносфери, ідейного наповнення творів малої та великої прозової форми.

Методи дослідження. Для реалізації сформульованої мети і завдань застосовано такі методи: *теоретичні:* біографічний, описовий, аналізу, синтезу, систематизації, узагальнення, класифікації; *методи понятійно-категоріального апарату літературознавчої методології:* літературна герменевтика, рецептивна поетика, компаративістика, жанрологія, імагологія, естетика; психоаналітичний метод; *методи філософського дослідження:* діалектика, метафізика.

Наукова новизна роботи полягає у створенні цілісної концепції вивчення життєвого і творчого шляху Гр. Тютюнника у ЗЗСО, суттєво доповненої рекомендованими для опрацювання текстами малої прози. Детально досліджено джерелознавчу базу біографії митця, що стане фундаментом якісного викладу його життєпису на уроках української літератури. До окремих оповідань, новел та повістей Гр. Тютюнника застосовано базові літературознавчі та психоаналітичні методи наукового пізнання художніх текстів, що значно

поглибить і модифікує інтерпретаційне поле їхнього декодування, а також суттєво розширить межі шкільного методичного літературознавства, впровадивши у його парадигматичну структуру академічний дискурс.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Проблеми рецептивного осмислення життєвого і творчого шляху Гр. Тютюнника, а також особливості літературознавчого і методичного аналізу його текстів стали об'єктом дослідження багатьох методистів та вчених-філологів, серед яких: Г. Токмань, Б. Степанишин, В. Сиротенко, Г. Аврахов, М. Василенко, О. Михед, П. Михед, О. Неживий, А. Гурбанська, І. Захарчук, Л. Мороз, Р. Мовчан, Р. Семків, В. Агєєва, П. Засенко, М. Сулима, Л. Тарнашинська, Г. Герасимов, В. Даниленко, Н. Гноєва, В. Дончик, М. Ільницький, В. Шевчук та інші.

Практичне значення дослідження. Матеріали наукової роботи можуть бути використані: вчителями-словесниками на уроках української літератури, присвячених вивченню життєвого і творчого шляху Гр. Тютюнника; педагогами-організаторами для створення тематичних виховних заходів, метою яких є вшанування пам'яті великого митця слова; студентами-філологами, котрі працюють над дослідженням методичних аспектів життєпису письменника та його творів малої і великої прозової форми, а також студентами-четвертокурсниками спеціальностей 014 Середня освіта (українська мова та література) та 035 Філологія (українська мова та література), котрі слухають курс «Історія української літератури другої половини XX століття», на лекційних та семінарських заняттях, пов'язаних із цілісним та ґрунтовним опрацюванням художніх текстів митця; усіма охочими читачами, які прагнуть поглибити знання біографії Гр. Тютюнника та його творчої спадщини.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Основні положення й результати наукового дослідження апробовано у формі доповідей на щорічних студентських та одній міжнародній конференціях в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Тези доповідей викладено у таких публікаціях:

1. Очкур А. Григiр Тютюнник у свiтлi лiтературної критики останнiх десятилiть. Матерiали студентської наукової конференції Чернiвецького національного унiверситету (5-8 квітня 2022 року). Фiлологічний факультет. Чернiвцi : Чернiвец. нац. ун-т iм. Ю Федьковича, 2022. С. 145-146.

2. Очкур А. Образи дiтей вiйни у повiстях Григора Тютюнника «Климко» та «Вогник далеко в степу». Матерiали студентської наукової конференції Чернiвецького національного унiверситету (25-27 квітня 2023 року). Фiлологічний факультет. Чернiвцi : Чернiвец. нац. ун-т iм. Ю. Федьковича, 2023. С. 163-164.

3. Очкур А. Автобiографiчна основа повiстi Григора Тютюнника «Климко» та її репрезентація на уроках української лiтератури у сьомому класi. Матерiали студентської наукової конференції Чернiвецького національного унiверситету (16-18 квітня 2024 року). Фiлологічний факультет. Чернiвцi : Чернiвец. нац. ун-т iм. Ю. Федьковича, 2024. С. 139-140.

4. Очкур А. Проблемно-тематичний змiст повiстi Григора Тютюнника «Вогник далеко в степу». «Платон менi друг, але iстина дорожча»: теоретико-практичнi та методологічнi аспекти розвитку сучасних гуманiтарних наук : зб. матерiалiв II Мiжнародної молодiжної конференції (1 березня 2024 року, м. Чернiвцi) / за заг. ред. Тичiнiної А., Горохолiнської I., Калинич К., Бешлей О. Чернiвцi : Чернiвец. нац. ун-т iм. Ю. Федьковича, 2024. С. 158-161.

Структура та обсяг квалiфiкацiйної роботи. Квалiфiкацiйна робота складається зi **вступу, чотирьох роздiлiв: Роздiл I** – «Життя i творчiсть Григора Тютюнника в рецепції сучасного українського лiтературознавства та художньої белетристики»; **Роздiл II** – «Концептуальнi засади вивчення життєвого та творчого шляху Григора Тютюнника у закладах загальної середньої освiти»; **Роздiл III** – «Методика вивчення малої прози Григора Тютюнника у шкiльному дискурсі»; **Роздiл IV** – «Методичнi параметри вивчення повiстевої творчостi Григора Тютюнника» (другий, третiй, четвертий роздiли складаються iз

декількох підрозділів); **висновків, додатку** (розробка уроку української літератури для п'ятого класу на тему: «Григор Тютюнник. «Дивак». Неповторність, багатство і краса внутрішнього світу людської особистості») та **списку використаної літератури**. Загальний обсяг роботи становить **100 сторінок**, з яких **71 сторінка основного тексту**. Кількість джерел, наявних у списку використаної літератури, налічує **73 позиції**.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА В РЕЦЕПЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА ТА ХУДОЖНЬОЇ БЕЛЕТРИСТИКИ

Життєвий та творчий шлях Гр. Тютюнника постійно перебуває у об'єктиві літературознавчої науки: відомості про біографію та аналіз художніх текстів письменника входять у парадигму академічної історії української літератури, конкретні аспекти життя та творчості митця стають предметом численних наукових студій, літературно-критичних статей, біографічних нарисів тощо. Кожен дослідник намагається різновекторно відобразити багатство внутрішнього світу письменника, особливості його непростого характеру, світогляду та глибину духовно-душевної організації.

Сучасні українські літературознавці, серед яких О. Неживий, В. Брюховецький, П. Засенко, Л. Мороз, В. Панченко, Ю. Попсуєнко, М. Слабошпицький, Р. Семків, О. Головій, Н. Гноєва, Р. Мовчан, Л. Тарнашинська та інші, у своїх наукових та літературно-критичних працях намагаються осмислити феномен постаті Григора Тютюнника, декодувати семантику його літературних текстів, виокремити паралелізм життєвої долі митця та її інтерпретації у змістовій та проблемно-тематичній парадигмі певних творів.

Цілком оригінальною у цій площині є монографія професора О. Неживого «Життя у слові. Джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника» [30]. Робота є першим масштабним дослідженням у галузі української текстології, адже у ній дослідник виокремив та проаналізував основні теоретичні концепти текстології та джерелознавства як галузей наукового пізнання літературних текстів. Монографії передували публікації О. Неживого у журналі «Слово і час» («Текстологія творчої спадщини Григора Тютюнника» [35], «Григір Тютюнник: роздуми перед ювілеєм про творчість і

пам'ять» [29], «Нові знахідки текстів Григора Тютюнника» [33]), газеті «Літературна Україна» («Григір Тютюнник: не окупована пам'ять» [27], «Григір Тютюнник: правда перемогла. Життєпис у письменницькому епістолярії» [28]) тощо.

У цій праці вчений вперше в українському літературознавстві подав наукову біографію Гр. Тютюнника, оперуючи потужною джерелознавчою та документальною базою. Значну частину дослідження становить виокремлення та репрезентація власне текстологічних проблем перевидань творів письменника, особливо тих, які нещадно понівечила радянська цензура, спотворивши їхній зміст. Особливу увагу зосереджено на текстологічному аналізові оповідань та новел «Деревій», «Син приїхав», «Устим і Оляна», «Три зозулі з поклоном» які у радянських збірках творів Гр. Тютюнника друкувалися зі значними цензурними скороченнями. Дослідник вказує на те, що навіть у сучасних виданнях творів письменника трапляються тексти, які передруковували з радянських книг без застосування будь-яких текстологічних правил та принципів. Саме тому проблема текстологічної достовірності видань творів Гр. Тютюнника є особливо актуальною сьогодні, адже вирішення цієї проблеми допоможе в подальшому здійснити повне академічне видання текстів письменника, куди увійдуть не лише його художні твори, але й автобіографія, щоденникові записи, листи, інтерв'ю тощо.

Цікавим для інтерпретації життєпису та творчого доробку Гр. Тютюнника є збірник літературно-критичних статей та біографічних нарисів «Такий він у нашій пам'яті. Спогади про Григора Тютюнника» [46], що упорядкував український письменник, публіцист та літературний критик М. Слабошпицький. До книги увійшли як тексти, що були надруковані у збірнику «Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника» (1988) [5], так і статті, написані з нагоди 90-річчя від дня народження митця. Більшість цих текстів присвячені відображенню конкретних аспектів життя та творчості письменника. В. Брюховецький у статті «Людина з гордо піднятою

головою» окреслює декілька своїх зустрічей з Гр. Тютюнником, під час яких йому вдавалося глибоко пізнавати душевні порухи митця та його почування. До прикладу, літературознавець зазначає, що письменникові було некомфортно себе почувати у міській місцевості, кожен житель якої є закритим, анонімним: «Урбаністичне середовище пригнічувало. Його душа належала іншій стихії, стихії щирішій, хитрувато-оборонній, а проте задерикуватій і природньо спостережливій...» [46, с. 21]. Цікавим постає той факт, що, на думку, В. Брюховецького, за Гр. Тютюнником стежило КДБ, яке хотіло його підкупити або ж залякати. Однак особиста честь і нетерпимість письменника до подібних органів та радянського укладу життя дозволила йому втримати свою позицію гідної та гордої особистості.

Особливо цінними постають біографічні нариси літературознавця та близького друга Гр. Тютюнника П. Засенка «Світло невпокореної душі» та «Анафему так і не було знято». Дослідник повністю ототожнює постать митця і його літературну творчість із епохою, у якій він жив та творив: «Він і сам як особистість був своєрідним відображенням того часу – так складалась його біографія» [46, с. 187]. Незважаючи на важкий та тернистий шлях письменника у літературному процесі 60-70-х років ХХ століття, його прихід у літературу був тріумфальним, адже вже своїми першими публікаціями Гр. Тютюнник заявив про себе як про талановитого прозаїка, який не поступається місцем таким світочам, як В. Шевчук, Є. Гуцало, В. Дрозд та інші. Однак тогочасна офіційна літературна критика не надто доброзичливо відгукнулася про тексти письменника. Теми та ідеї, закладені в їхню основу, йшли врозріз із темами та проблемами тодішнього панівного псевдохудожнього методу, яким був соціалістичний реалізм, коли основним об'єктом зображення були виробничі процеси в полі, на заводі чи фабриці, а предметом – професійні здібності робітника, лікаря, тракториста та їхня відданість партійному керівництву і радянській ідеології. П. Засенко зазначає, що основою творчого методу Гр. Тютюнника були любов та біль за просту людину, орієнтація на

виокремлення показників її внутрішнього світу. Тема села була домінантною у прозовій творчості митця, адже він сам був великим знавцем сільських мешканців, їхнього побуту, звичаїв, традицій, особливостей світогляду та світовідчуття і, разом із тим, глибоко відчував зміну устрою життя простого селянина, вплив різних негативних зовнішніх чинників, спричинених радянщиною, які ламали його психологію, спотворювали світосприйняття. Цікаво, що дослідник ставить постать письменника в один ряд з М. Коцюбинським, В. Стефаником, А. Тесленком, Г. Косинкою, зазначаючи, що він «підніс українську новелістику до висоти художньої досконалості» [46, с. 190]. Подібної думки дотримувався і видатний український літературознавець та літературний критик І. Дзюба.

В. Панченко у своїй статті «Григор Тютюнник. В облозі» проводить прямі паралелі між творчістю письменника та його життєписом. Літературний дебют митця, новелу «В сутінки» (1961), він декодує у дзеркалі аналітичної психології, вказуючи на те, що у її сюжеті відбилися власні дитячі психологічні травми автора, пов'язані з подіями Другої світової війни та зрадою матері. Єдина відмінність у тому, що у новелі батько головного персонажа пішов на фронт, а батька самого Гр. Тютюнника заарештували за сфабрикованими свідченнями і заслали в табори у Сибір. Дослідник наводить повість «Облога» як теж частково автобіографічну, адже її головний персонаж – підліток Харитон «”двійник”» автора часів його дитинства. Він так само травмований дитинством: його тата репресували, а мати... Мати “зійшла з дому”, “повіялась”» [46, с. 269]. Також В. Панченко інтерпретує наявність у творах письменника так званих «диваків», основою морально-етичної системи координат яких є доброта. Такі люди не здатні адаптуватися в умовах прагматичного способу життя, через що вони ніби випадають із усталеної системи соціуму, є вигнанцями, яких інші люди не розуміють. У цьому аспекті дослідник називає конкретних персонажів, таких як Микита Норовець («М'який»), Нюра, дядько Никін, Іван Срібний з однойменних оповідань, Кравчина («У Кравчини обідають»), Данило Коряк («Деревій»).

Н. Гноєва у статті «Мотивна структура новелістики Григора Тютюнника (до 85-річчя від дня народження)» [6] глибоко аналізує вищезгадані концепти творчого методу письменника – любов і біль. У контексті цих концептів дослідниця виокремлює наскрізні риси світовідчуття персонажів митця, якими є самотність, відчуження та незахищеність. Ці категорії притаманні також особистості самого письменника, що поглиблює рецепцію сприйняття читачами його текстів. Об'єктом дослідження статті є новели «Нюра», «Дикий», «Медаль», «Смерть кавалера», персоносфера яких, на думку літературознавиці, найглибше та найґрунтовніше репрезентує зазначені категорії. У аспекті аналізу новели «Нюра» Н. Гноєва виокремлює проблему «маленької людини» та розкриття її внутрішньої драми, а також втрату нею автентичності та ідентичності. Головною проблемою новели «Медаль» є соціальна незахищеність людини, показана крізь призму персонажа Данила Глици – героя-фронтовика, а тепер колгоспника, який через голод зовсім знесилів. Під час аналізу новели «Смерть кавалера» дослідниця, на прикладі замполіта Валерія Максимовича, акцентує увагу на тому, як страх руйнує душевну організацію нібито ідеальних людей, які, з мужністю та сміливістю пройшовши усі жахи Другої світової війни, заслуживши своїми подвигами безліч медалей, почесних нагород та звань, виявилися безсилими перед механізмом керівної адміністрації, що ґрунтується на засадах партійності та радянської ідеології. Новела «Дикий» репрезентує традиційну для Гр. Тютюнника тему дивацтва на прикладі головного персонажа Санька Бреуса, який відчуває себе повністю відчуженим від інших людей. Внутрішній конфлікт персонажа підсилює його самотність через ранню втрату батьків, тому він роздумує про те, щоб у майбутньому стати лісником та оселитися десь посеред лісу, остаточно відрікшись від людей та злившись із гармонійним світом природи.

О. Головій у статті «Дитина у воєнних умовах на сторінках української літератури (оповідання І. Багряного «Пацан» та повість Гр. Тютюнника «Климко»))» [7] досліджує проблеми автобіографізму та психологізму у

прозовому доробку обох митців. Дослідниця аналізує та зіставляє основні типологічні ознаки оповідання «Пацан» та повісті «Климко», виокремлює ступінь вираження категорії автобіографізму цих текстів та їхню кореляцію із певними життєвими етапами авторів, характеризує репрезентацію ними образів дітей війни, які змушені були рано подорослішати та взяти на себе відповідальність не лише за свої життя, але й життя небайдужих їм людей. Цікавою є інтерпретація психологічного стану персонажів цих текстів, які, на думку науковиці, проходять стадію «другого дитинства» і по-особливому є чутливими та відчувають внутрішню незахищеність. Через це письменники апелюють до дітей саме цієї вікової категорії (9 – 11 років), акцентуючи увагу на сприйнятті та переживанні війни крізь призму дитячого, дещо наївного, суб'єктивного, однак неупередженого світогляду.

У статті «Іронічний Григій Тютюнник (деякі спостереження)» [25] Л. Мороз репрезентує новий вектор дослідження художніх текстів митця, апелюючи саме до вираження категорій іронії, гумору або ж неприхованого сарказму у його творах. До прикладу, певні елементи сюжету оповідання «Поминали Маркіяна», що показують конкретні епізоди життя персонажа Маркіяна, є трагікомічними за своєю природою, що дозволяє говорити про ознаки трагіфарсу у парадигмі цього твору. Повість «День мій суботній», на думку дослідниці, «суцільна й неприхована іронія (аж до сарказму) щодо всіляких функціонерів радянської доби» [25, с. 47].

У контексті рецепції життєвого шляху та творчої спадщини Гр. Тютюнника доцільно звернутися до аудіовізуальних матеріалів, змістовою та інформативною наповненістю яких є інтерпретація різних аспектів постаті митця та окремих художніх текстів. На нашу думку, надзвичайно важливим і цікавим дослідженням певних віх психотипу Гр. Тютюнника, тематики та проблематики його творчості, є розмова відомих сучасних українських літературознавців В. Агеєвої та Р. Семкова, відтворена у відеоролику під назвою «Григій Тютюнник: слабкі чоловіки уярмленої нації» [70] із ютуб-каналу «Шалені

авторки». Науковці у доступній манері намагаються проаналізувати постать письменника та специфіку його текстів крізь призму гендерних психоаналітичних студій, актуальних у сучасному літературознавстві загалом та в площині постколоніальної критики зокрема.

Р. Семків стверджує, що літературну творчість Гр. Тютюнника пронизує криза маскулінності як фундаментального показника, що детермінує психологічний та світоглядний чоловічий простір. Чоловіки у текстах письменника, зазвичай, постають невдахами, які постійно зазнають невдачі у будь-яких своїх зовнішніх діях і вчинках та не можуть виразити свої справжні думки і почуття, приховані глибоко всередині їхньої душевної організації. Відбувається гендерна трансформація, коли чоловіки слабшають у фізичній та психологічній перспективі, таким чином поступаючись місцем більш витривалим жінкам. Також дослідник екстраполює кризу категорії маскулінності у площину повоєнного села як ключової парадигми буття української національної ідентичності у художньому дискурсі Гр. Тютюнника.

В. Агеєва конкретизує тези дослідника, відзначаючи, що письменник у більшості своїх текстів показує різнотипні моделі функціонування колоніальної ідентичності. Проблема слабких чоловіків артикульована категорією приниження, яка накладається на аналогічну форму існування нації. Літературознавиця звертається до контекстуального аналізу окремих творів письменника у різних модифікаційних парадигмах. Дебютну новелу Гр. Тютюнника «В сутінки» вона декодує крізь призму зради жінки, показаної у творі через усвідомлення, думки та почуття наратора, яким є головний одинадцятирічний персонаж новели. Хлопчик не може пробачити вчинок матері, що глибоко поранив його серце, адже вона зрадила батька, який перебуває на війні. Повість «Облога» В. Агеєва інтерпретує як відлуння психологічної травми 1937 року, коли у головного персонажа, малого Харитона, заарештували батька, простежуючи прямі паралелі із аналогічним відтинком життєвого шляху Гр. Тютюнника. Оповідання «Оддавали Катрю» дослідниця аналізує з погляду

відображення у творі мовної різниці між батьками Катрі та членами родини її нареченого, інженера з Донбасу. Також чітко простежується не лише фізичний, але й психоемоційний та світоглядний перехід Катрі у зрусіфіковане місто, означений пригніченим душевним станом дівчини, адже відрив від рідного села є для неї трагедією.

Р. Семків розглядає різнотипні вияви бінарних опозицій в художніх текстах Гр. Тютюнника, зокрема зіставлення села та міста. Традицію формування антиномії місто-село він простежує від творчості І. Нечуя-Левицького, однак не називаючи конкретних прикладів творів видатного реаліста, у яких відображений цей аспект. Хоча протиставлення міста і села у Гр. Тютюнника досить репрезентативне, але воно не абсолютизоване і містить певні відтінки значень. Село, за словами дослідника, постає зацькованим, натомість місто є абсолютно ворожою, чужою територією зі сформованим російським мовним та соціокультурним простором.

На думку Р. Семкова, інша опозиційна модель, характерна для художнього дискурсу письменника, складається із протиставлення хорошого чоловіка-батька та поганого чоловіка-чужого, прийшлого, який у певних модифікаціях є коханцем матері. Гр. Тютюнник відтворює принцип патріархату, що є базовим структурним елементом сім'ї, яка руйнується через відсутність батька. Цілісність соціального, морально-етичного світу детермінована його особою, відсутність якої спричинює апокаліпсис. Письменник не розглядає перспективу того, що саме мати рятує світ, коли батько відсутній, натомість митець, крізь призму образів своїх персонажів, звинувачує матір.

В. Агеева, продовжуючи думку літературознавця, апелює до художніх текстів Гр. Тютюнника, зокрема повісті «Облога», в якій мати зрадила не лише батька, але й свого сина Харитона, покинувши його у скрутну годину. Єдиною рідною жінкою у житті хлопчика є бабуса. Дослідниця відзначає, що письменник засуджує саме молодих жінок, засвідчуючи ознаки патріархального бачення моделі сім'ї, що ґрунтується на жіночій самовідданості. Разом із тим, вона

виокремлює образ ідеальної жінки у творчості Гр. Тютюнника, яким, на її думку, є персонаж Марфи Яркової із програмової новели «Три зозулі з поклоном». Марфа не має власного життя, існуючи у своїй душевній сутності та фізичній оболонці лише завдяки вірності кохання. Ідейний стержень новели підносить почуття кохання до найвищих метафізичних висот, однак воно означене безнадійністю та жертвністю.

У кінці відеоролика Р. Семків та В. Агеєва зробили висновки своєї напрочуд глибокої та змістовної розмови, зокрема назвали Гр. Тютюнника найчеснішим письменником-шістдесятником, який у своїх текстах відтворив та проговорив усі психологічні травми і узагальнив травматичний досвід свого покоління. Також літературознавці відзначили песимістичність митця як основу його творчого методу.

Рецепція життєпису Гр. Тютюнника відображена не лише в парадигматиці наукових досліджень та мемуарної літератури, але й у дискурсі художньої белетристики. Прикладом цього є біографічний роман відомого сучасного українського письменника С. Процюка «Місяцю, місяцю» [39], опублікований у 2022 році. Твір продовжує своєрідний умовний цикл біографічних романів письменника про видатних постатей українського літературного процесу, зокрема А. Тесленка («Чорне яблуко»), В. Стефаника («Троянда ритуального болю»), В. Винниченка («Маски опадають повільно»), І. Франка («Руки і слъози»).

У романі «Місяцю, місяцю» відтворений глибокий та докладний психологічний портрет Гр. Тютюнника крізь призму формотворчих подій та ситуацій його складного життєвого шляху, а також внутрішніх думок, почуттів, експлікованих у характері митця. Історія розвитку творчої індивідуальності письменника показана на тлі соціальних та політичних зрушень середини ХХ століття, які мали ключовий вплив на формування світоглядної парадигми Гр. Тютюнника, програмували його особливі погляди на фізичне та духовне буття українців у стані радянської асиміляції. Постійні суперечливості у

екзистенційній свідомості митця, майстерно відтворені С. Процюком у формі внутрішніх діалогів, увиразнюють та поглиблюють психологічну домінанту твору, детермінують душевний стан і морально-етичну систему цінностей. Важливою проблемою роману є пошук сенсу існування, репрезентований формуванням творчої ідентичності Гр. Тютюнника, зокрема пошуком власного художнього методу, еволюцією оригінального ідіостилу, знайденням тем, які вповні допоможуть розкрити творчий потенціал. Незважаючи на повноцінне втілення окреслених аспектів у літературній творчості письменника, він мав серйозні проблеми із цензурою, яка часто нівечила його тексти, що, відповідно, спричинювало внутрішній біль митця.

Проаналізувавши окремі наукові, літературно-критичні праці текстового і аудіовізуального типу та художню біографічну белетристику, можемо стверджувати, що рецепція життєвого та творчого шляху Гр. Тютюнника у контексті сучасного українського літературознавства знаходиться на досить високому рівні. Сучасні вчені, використовуючи різноманітні методології наукового пізнання, намагаються відкривати нові, або ж інтерпретувати уже наявні грані постаті та творчого доробку письменника, тим самим виокремлюючи нові вектори наукових досліджень для майбутніх дослідників непересічного таланту Гр. Тютюнника.

Висновки до 1-го розділу

Отже, аналіз рецепції життя і творчості Гр. Тютюнника в сучасному українському літературознавстві та художній белетристиці засвідчує те, що біографія письменника є фундаментальним матеріалом для різнотипних досліджень українських науковців-філологів.

Більшість літературознавців зосереджують свою увагу на осмисленні постаті Гр. Тютюнника та його творчості як єдиного і неподільного психологічного та мистецького конструкту. Дослідники схильні вважати, що складний внутрішній світ митця, зумовлений критичними, часто

екстремальними етапами його життєвого шляху, накладає своєрідний відбиток на загальну поетику, тематику і проблематику його творів, таким чином формуючи оригінальний творчий метод митця, виражений категоріями любові та гніву.

Багато досліджень є цілком оригінальними і самобутніми, адже реконструюють нові, досі невідтворені в літературознавчому дискурсі аспекти життєвого і творчого поступу Гр. Тютюнника. О. Неживий глибоко проаналізував текстологічний компонент художніх творів митця, створивши перше в українській філологічній науці комплексне дослідження джерелознавчої проблематики творчості письменника. Л. Мороз виокремила іронію та сарказм як стильові домінанти окремих творів митця, які досі перебували на периферії наукових досліджень творчості Гр. Тютюнника. Р. Семків та В. Агеєва запровадили гендерний дискурс репрезентації життєпису і творчості письменника, який, сподіваємося, стане новою сторінкою рецептивного осмислення багатогранного спадку митця.

Також важливу частину рецепції біографії Гр. Тютюнника становлять спогади про нього, основною стильовою та формотворчою домінантою яких є неприхована повага, любов до письменника та глибоке співчуття його трагічній долі. С. Процюк, створивши психологічний біографічний роман «Місяцю, місяцю», здійснив своєрідне дослідження свідомості та світовідчуття Гр. Тютюнника, відкривши нові грані його особистості, які згодом стануть предметом літературознавчих, історичних та психоаналітичних студій молодшої генерації українських вчених.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄВОГО ТА ТВОРЧОГО ШЛЯХУ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

1.1. Специфіка окреслення окремих епізодів біографії Григора Тютюнника у п'ятому та сьомому класах

Життєвий та творчий шлях Гр. Тютюнника є важливим диференційним складником навчальної програми у контексті засвоєння учнями шкільного курсу української літератури в ЗЗСО. Опрацювання біографії митця та його окремих художніх текстів охоплює три зовнішні ступені шкільної літературної освіти учнів: п'ятий, сьомий та одинадцятий класи. Враховуючи різнотипні вікові та індивідуальні особливості розвитку учасників навчально-виховного процесу на окреслених етапах здобуття шкільної освіти, необхідно розробити базові концептуальні засади різноступеневого методичного вивчення життєпису Гр. Тютюнника.

Особливістю вивчення біографії письменника у п'ятому та сьомому класах є типологічна спорідненість теоретичного матеріалу. Формотворчими принципами представлення життєвого шляху митця у цих класах є чіткість та лаконізм, реалізація яких обумовлена метою не перевантажувати учнів величезним масивом інформації, яку вони, враховуючи розвиток їхніх когнітивних навичок та способів мислення, не зможуть цілісно засвоїти та осмислити. Важливим і методично виправданим також є виокремлення конкретного аспекту життєвого шляху письменника, що своєрідно інтерпретований у художньому просторі виучуваного твору. Таким чином, вчитель зможе органічно синтезувати біографічне та художнє начало особистості й творчості письменника у контексті уроку вивчення життєпису і програмового твору митця. Ілюстративним матеріалом власне методичних

аспектів буде орієнтовний виклад основних етапів життєпису письменника для учнів п'ятого та сьомого класів.

Перш ніж розпочати ознайомлення із текстом оповідання «Дивак» та повісті «Климко», вчитель української літератури повинен розповісти учням коротку біографію Гр. Тютюнника. Враховуючи теоретико-методичну специфіку опрацювання життєпису письменника учнями п'ятого та сьомого класів, педагог має відібрати лише найважливіші факти із життєвого та творчого шляху митця, не вдаючись до детального представлення всієї біографії. Найголовнішими критеріями відбору повинні бути такі:

1. Кількісний показник фактажу.
2. Доцільність відібраних фактів.
3. Лаконізм та чіткість формулювання основних віх життя і творчості.
4. Об'єктивна точність у відображенні найважливіших етапів життєпису митця.
5. Взаємозв'язок та взаємозумовленість структурних компонентів біографічного матеріалу.
6. Наукове підґрунтя підготовленого матеріалу.
7. Адаптація життєпису у площину вікового, когнітивного та психофізіологічного розвитку учнів п'ятого і сьомого класів.
8. Хронологічна послідовність викладу фактів.
9. Високий ступінь репрезентативності життєпису митця.
10. Естетичний потенціал біографічного матеріалу.
11. Виховне значення окремих епізодів життя письменника.
12. Корисність і цікавість матеріалу для учнівського колективу п'ятого та сьомого класів.

З метою кращого візуального унаочнення біографічного матеріалу доцільно використовувати засоби наочності, зокрема підготувати презентацію у застосунках Microsoft PowerPoint, Prezi, Canva та інших; створити невелику виставку видань художніх творів Гр. Тютюнника; роздрукувати фотографії

письменника, щоб учні могли краще візуалізувати риси його обличчя, поставу, зовнішній вигляд тощо.

Орієнтовний виклад біографії митця можна здійснити у формі невеликої лекції, основним методом якої буде слово вчителя. Важливо, щоб під час розповіді педагог використовував увесь необхідний арсенал паралінгвістичних і паракінесичних засобів вираження усного мовлення, доцільних у контексті проведення уроку української літератури в ЗЗСО. Тон, тембр, темпоритм, інтонація голосу (паралінгвістика), а також міміка обличчя і жести (паракінесика) є надзвичайно важливими і потрібними під час представлення життєпису письменника, адже дозволяють активізувати наочно-образний і абстрактний види мислення в учасників навчального процесу, тому, відповідно, допоможуть їм краще засвоїти нову теоретичну інформацію.

Пропонуємо тезовий виклад біографічного матеріалу про життєвий і творчий шлях Гр. Тютюнника, рекомендований для представлення учням п'ятого та сьомого класів.

Григор Михайлович Тютюнник – видатний український письменник, перекладач, редактор та педагог. Він народився у селі Шилівці, яке знаходиться у Полтавській області, у сім'ї простих селян. Дідуся хлопчика, Василя Тютюнника, забрав голод у 1933 році. Батько, Михайло Тютюнник, заарештований совєтами та засланий до Сибіру 1937 року. Григору тоді було всього шість років. Згодом, коли після трагедії минуло двадцять років, батька було посмертно реабілітовано як ні в чому не винного громадянина.

Григора взяв до себе на виховання рідний батьків брат, Филімон Тютюнник, котрий разом із дружиною працював у одній із шкіл на Донбасі. Вони змогли повністю замінити хлопчикові батька і матір, яка залишилася на Полтавщині та тяжко працювала на колгоспі.

1938 року дядько та тітка віддали Григора у перший клас з українською мовою навчання, який уже через два тижні було ліквідовано, тому що там

навчалося замало учнів. Довелося хлопчикові перейти у перший клас із російською мовою навчання. Відтоді, по суті, Григир розмовляв та писав виключно російською мовою аж двадцять років, адже перебував у зросійщеному середовищі.

Почалася Друга світова війна, дядько пішов на фронт, а тітці довелося вести напівголодне життя разом із малими дітьми. Тоді-то малий Григир прийняв нелегке рішення самотужки повернутися до матері і був змушений пішки долати шлях з Донбасу аж до свого рідного села Шилівки.

Пізніше було навчання на філологічному факультеті (підрозділ закладу вищої освіти, в якому студенти вивчають дисципліни мовознавчого та літературознавчого циклу) Харківського університету, яке запам'яталося Григорові лише позитивними моментами. Цікаво, що під час навчання майбутній письменник відвідував драматичний гурток, організатором якого був видатний український кіноактор, сценарист і режисер Л. Биков.

Перші проби пера Гр. Тютюнника відбулися російською мовою, але згодом, за порадою свого старшого брата, відомого письменника-романіста Г. Тютюнника, він почав писати українською. «Прочитав словник Грінченка (йдеться про відомий українсько-російський словник, укладений та виданий знаменитим письменником-реалістом, блискучим мовознавцем-лексикографом Борисом Грінченком) і ледве не танцював на radoщах – так багато відкрив мені цей блискучий твір. Негайно переклав свої «Сумерки» (перше опубліковане оповідання) на рідну мову і тепер уже не розлучаюся з нею, слава богу, і не розлучуся до самої смерті» [46, с. 9].

Такі художні твори письменника, як «Дядько Никін», «Дивак», «Степова казка», «Печена картопля», «Зав'язь» тощо наповнені щирим душевним теплом, справжнім гуманізмом, а найголовніше – глибокою любов'ю до всього живого: чи то маленької дитини, чи дорослої людини, чи річки, вкритої льодом, чи дятла на дереві. Як казав сам Гр. Тютюнник «Усе живе – тепле...» [68, с. 38].

Більшість персонажів письменника – це прості люди, які, на перший погляд, є цілком звичайними та нічим непримітними. Тільки познайомившись із ними ближче, читач зрозуміє, що вони унікальні особистості з надзвичайно багатим внутрішнім світом, які уміють дуже тонко відчувати красу природи та людини, а також бути чесними, працелюбними, справедливими. Персонажі Гр. Тютюнника володіють найкращими моральними якостями, тому вони завжди вивищуються над сірою буденністю, мотивуючи читачів вдосконалюватися, надихаючи на добрі вчинки та вселяючи у них віру в краще майбуття.

Біографічний матеріал для учнів сьомого класу розшириться певними елементами життєвого шляху Гр. Тютюнника, пов'язаними із особливостями сюжету повісті «Климко». Вчитель повинен представити автобіографічну основу твору крізь призму конкретного епізоду із дитинства письменника, відтвореного у композиційно-сюжетній, тематичній та образній структурі тексту.

Для закріплення теоретичного матеріалу про життєпис Гр. Тютюнника учні п'ятого і сьомого класів можуть виконати декілька видів усної та письмової роботи, зокрема:

1. Написати короткий лист Гр. Тютюннику (у тексті вказати, які факти біографії найбільше схвилювали або заінтригували).

2. Коротко переказати найбільш цікаві епізоди життєпису митця (суб'єктивне осмислення представлених вчителем фактів).

3. Пояснити духовний зв'язок письменника із головними персонажами виучуваних творів у формі усного повідомлення чи твору-роздуму на такі теми: *«Духовна близькість Григора Тютюнника із маленьким Олесем»* (5 клас), *«Спорідненість постаті Григора Тютюнника із образом та життєвою долею Климка»* (7 клас).

2.2. Джерелознавча база життєпису Григора Тютюнника та її репрезентація у одинадцятому класі

Інтерпретаційна модель вивчення біографії Гр. Тютюнника у одинадцятому класі значно ускладнена, порівняно із її еквівалентом у п'ятому і шостому класах, та доповнена додатковими компонентами. Представлення життєпису митця у попередніх класах мало значні обмежувальні рамки, кодифіковані рівнем психофізіологічного та когнітивного розвитку учасників навчального процесу. Натомість вивчення життєвого та творчого шляху Гр. Тютюнника в одинадцятому класі повинне сформувати в учнів цілісну картину біографії митця, утворену із сукупності взаємопов'язаних та взаємозумовлених структурних елементів.

Важливим пропедевтичним методичним етапом, що передуює безпосередньому представленню біографічних фактів про Гр. Тютюнника на уроці української літератури, є підготовка вчителя до уроку вивчення біографії митця слова. Вона передбачає пошук наукової і документальної літератури про письменника та різнотипних матеріалів позатекстового характеру, які у своїй сукупності формують фундаментальну джерелознавчу базу. Вчитель може опиратися на загальну динаміку біографічних елементів, наявних у підручнику, однак не повинен обмежувати себе ними. Джерелознавчу базу життєпису Гр. Тютюнника формують різнотипні та різностильові компоненти, які варто розглянути детальніше.

У контексті виокремлення біографічних фактів про Гр. Тютюнника цінними є текстові матеріали, створені самим прозаїком: автобіографія, датована 30 липня 1966 року, записники, уривки особистих щоденників, епістолярна спадщина, зокрема листи до дружини Людмили, зведеного брата Григорія, перекладачки Н. Дангулової, родичів, друзів, знайомих, уривки з інтерв'ю тощо.

У автобіографії письменник в спрощеній стилістичній формі коротко відтворює віхи свого життєвого шляху від народження до роботи над сценарієм

за романом «Вир» Григорія Тютюнника. Працюючи із текстовим матеріалом автобіографії, вчителів потрібно максимально уважно прочитувати наведені митцем факти, об'єктивно осмислюючи їхнє наповнення та перевіряючи історико-літературну достовірність. Автобіографія як елемент системи мемуарної літератури відзначається високим рівнем суб'єктивності, через що інтерпретаційне поле для декодування фактуального матеріалу може бути надзвичайно широким, а одиничні епізоди матимуть подвійне прочитання.

Записники та уривки щоденників Гр. Тютюнника відтворюють не лише окремі аспекти його біографії, але й постулюють елементи початкових задумів художніх текстів письменника, що передують їхній інтерпретації у конкретних літературних творах. У записах митця зафіксовані різні життєві ситуації, особливі стани довколишнього середовища, зовнішність і характер окремих людей, їхні вчинки, складові побуту, соціальні та суспільні процеси тощо, які згодом стануть літературним матеріалом для художніх творів. Записники і щоденники є важливим джерелом розуміння того, яким чином формується і розвивається творчий метод письменника, а також із яких базових елементів він складається.

Епістолярна спадщина письменника дає можливість спостерігати за плином його життя крізь призму конкретних подій, ситуацій морального вибору, власних почуттів та роздумів, проникнути в глибини його свідомості, зануритися в душевний стан. Листи до дружини, Людмили Василівни, сповнені надзвичайним теплом та любов'ю, просякнуті особливим ліризмом, що є наскрізним стилістичним конструктом тексту. Вони допоможуть зрозуміти і здійснити правильну рецепцію особистого життя спершу закоханих до нестями юних людей, а згодом одружених чоловіка та дружини. На уроці потрібно презентувати лише ті уривки, які відтворюють зовнішні аспекти сімейного життя подружжя, окремі деталі побуту, душевні порухи митця. Вчитель повинен делікатно розглядати цей бік життєвого шляху письменника, із повагою та натхненням відтворюючи його учням.

Листи до брата Григорія репрезентують ціннісне, морально-етичне та творче зростання особистості Гр. Тютюнника, формування національної свідомості та суттєву метаморфізацію мовної картини світу (перехід з російської мови на українську). У текстах листів відображено цілу палітру непростих міжособистісних стосунків між зведеними братами, спричинених зіткненням двох різних світоглядів та архетипних способів мислення. Тим не менш, категорія конфліктності двох несхожих творчих індивідуальностей зазнає поступової позитивної еволюції, засвідчуючи духовно-душевне зближення братів. Цікавим є відтворення в листах зовнішніх та внутрішніх елементів літературної творчості письменників, зокрема особливостей написання художніх текстів. Григій розповідає братові про власні спостереження природи, суспільства, соціальних процесів як прогнозованого матеріалу для написання творів, описує безпосередній процес створення текстів, радиться з ним щодо доцільності використання тих чи тих образів-персонажів, тем, проблем, художніх засобів тощо. Також молодший брат цікавиться процесом написання Григорієм нових літературних текстів, зокрема фундаментального для нього роману «Вир», який увійде в історію української літератури як ключовий великий прозовий твір митця: «Ти, мабуть, і вві сні бачиш ситуації свого задуму: дуже вже міцно прикипів до роману. Раніше ти хоч листи мені великі писав, а зараз і на цьому економиш. Ну, що ж, треба, так треба» [5, с. 99].

Іншими важливими джерелами біографічних даних про Гр. Тютюнника є спогади про нього, написані його сучасниками: близькими друзями, письменниками, літературознавцями, літературними критиками тощо. Більшість спогадів про митця опубліковані у відповідних збірниках, найновішим із яких є «Такий він у нашій пам'яті. Спогади про Григора Тютюнника» [46], упорядкований М. Слабошпицьким. Значна частина спогадів написана знаними письменниками, які перебували у близькому колі митця або ж частково були знайомі з ним, серед яких М. Вінграновський, Є. Гуцало, П. Загребельний, Р. Іваничук, Д. Павличко, В. Шевчук, Ю. Мушкетик та інші. Ці спогади

відтворюють окремі епізоди життєвого та творчого шляху Гр. Тютюнника, репрезентуючи його постать у різних ракурсах, таким чином поглиблюючи імпліцитну рецепцію його творчої особистості. Під час представлення біографії митця вчитель може виокремити певні епізоди, які демонструють його як живу людину із різними станами душі, експресивною поведінкою, інколи полярними рисами характеру, таким чином виформовуючи у рецептивній свідомості учнів живий образ письменника.

У ході презентування біографії Гр. Тютюнника вчитель може використовувати науковий літературознавчий матеріал, підготовлений дослідниками життєвого і творчого шляху митця, зокрема монографії, літературно-критичні та навчально-методичні статті, рецензії, літературні портрети, нариси, огляди окремих текстів тощо. Важливим аспектом використання окреслених елементів є рівень адаптації складного текстуального і стилістичного матеріалу у площину шкільного дискурсу.

Оригінальним і цілком самобутнім джерелом життєпису письменника є біографічні художні тексти, головним персонажем яких є його постать, розкрита у різновекторній психологічній глибині. Відомий сучасний прозаїк С. Процюк у 2022 році опублікував біографічний роман про Гр. Тютюнника під назвою «Місяцю, місяцю», парадигматична структура якого репрезентує перипетії непростого життєвого шляху письменника. Основною категорійною ознакою роману є глибокий психологізм, виражений у сюжетній побудові та образах персонажів. Образ Гр. Тютюнника інтерпретований у площині трагічності, що налаштовує імпліцитного читача на конструювання відповідної рецептивної моделі пізнання цього тексту. У контексті уроку вивчення життєпису письменника вчитель може процитувати декілька найбільш репрезентативних уривків роману, що повністю або ж частково експлікують стан душі Гр. Тютюнника. Один із таких уривків виражає внутрішню полеміку в свідомості митця, пов'язану із його функціонуванням у літературному контексті доби: «Тебе дехто називає великим письменником. Але тебе від того не

полюбили більше. Ти, здається, не підозрюєш, що ані за розум, ані за талант людину більше не люблять. І майже ніколи не навпаки» [39, с. 98]. Аналіз цього уривку на уроці можна здійснити, вдавшись до тлумачення історико-літературної парадигми шістдесятництва та впливу на неї радянської політичної ситуації, крізь призму якої можемо пояснити внутрішні суперечності стану душі митця.

Важливу методичну функцію виконують позатекстові компоненти, зокрема аудіовізуальні матеріали. У цьому аспекті можна продемонструвати і опрацювати окремі аналітичні відеоматеріали про життєвий та творчий шлях Гр. Тютюнника з різноманітних онлайн-ресурсів, зокрема відеохостингу YouTube. На нашу думку, на уроці української літератури можна показати учням фрагменти аналітичних відеороликів С. Процюка, який досліджує психоемоційні та поведінкові рефлексивні стани письменника крізь призму життєвих ситуацій, каталізатором яких був сам Гр. Тютюнник.

Також учням можна увімкнути аудіофрагмент останнього прижиттєвого інтерв'ю письменника, даного в лютому 1980 року українському радіо у зв'язку із врученням республіканської премії імені Лесі Українки за повісті «Климко» та «Вогник далеко в степу», в якому діти зможуть почути живий голос видатного прозаїка [69].

Проаналізувавши основні джерелознавчі компоненти життєвого та творчого шляху Гр. Тютюнника, можемо ствердити, що їхня різнотипність і універсальність є ключовими аспектами створення у рецептивній свідомості учнів одинадцятого класу структурно цілісного образу видатного українського прозаїка у всій його величч, складності, трагічності та неповторності.

Висновки до 2-го розділу

Отже, ми проаналізували специфіку представлення життєвого і творчого шляху Гр. Тютюнника у шкільному дискурсі. Враховуючи вивчення художніх текстів та життєпису письменника в п'ятому, сьомому та одинадцятого класах,

ми розробили відповідні методичні рекомендації щодо кількісного та змістового аспектів біографічного матеріалу. Вони необхідні для якісного засвоєння та змістовного опрацювання життєпису митця учнями певної вікової групи.

На нашу думку, базовими методичними показниками біографічного матеріалу про життєвий і творчий шлях Гр. Тютюнника та його інтерпретації у п'ятому та сьомому класах є:

- 1) типологічна спорідненість виокремлених фактів життєпису;
- 2) однакові критерії відбору матеріалу;
- 3) візуалізація теоретичного матеріалу;
- 4) спільна форма репрезентації біографічних фактів (інтерактивна лекція).

У контексті вивчення життєпису Гр. Тютюнника в одинадцятому класі ми виокремили і проаналізували типологію джерелознавчих матеріалів, які формують фундаментальний пласт мемуарної, наукової, літературно-критичної, художньої літератури про митця. Об'єктом дослідження стали такі матеріали:

- 1) автобіографія, записники та уривки зі щоденників Гр. Тютюнника;
- 2) епістолярна спадщина письменника;
- 3) наукові літературознавчі праці про життя і творчість митця;
- 4) біографічний роман С. Процюка «Місяцю, місяцю»;
- 5) аудіовізуальні матеріали.

Обґрунтоване і методично зумовлене використання вчителем окреслених джерел сприятиме формуванню в імпліцитній свідомості учнів інтегрального внутрішнього та зовнішнього образу Гр. Тютюнника як талановитого письменника, справжнього громадянина, люблячого батька, глибокої та неповторної людини.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ МАЛОЇ ПРОЗИ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА У ШКІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

3.1. Опрацювання оповідання «Дивак» у п'ятому класі

Шкільне літературознавче дослідження оповідання «Дивак» варто розпочати із виокремлення та аналізу його жанрової диференціації. Доцільно пригадати разом з учнями тлумачення терміну «оповідання», зокрема його дефініцію, категоріальні ознаки та специфіку вияву у конкретному тексті. Із оповіданням у його текстуальному вияві п'ятикласники вже знайомилися на попередніх уроках української літератури, вивчаючи твір Є. Гуцала «Лось», тому, з огляду на вже набуті знання, учні повинні назвати усі ознаки оповідання, оперуючи матеріалом твору «Дивак» Гр. Тютюнника. Важливо, щоб школярі будували свою відповідь, опираючись на теоретико-літературний компонент диференціації жанру та основу прочитаного оповідання.

Тлумачення учнями терміну «оповідання» повинно охоплювати лише декілька ключових параметрів, які мають бути підкріплені прикладами із виучуваного тексту, зокрема:

1. Приналежність до певного роду літератури (проза).
2. Кількісний показник текстуального матеріалу, який кваліфікує його обсяг (6-7 сторінок залежно від видання).
3. Сюжетно-композиційна структура (складається із декількох важливих сюжетотвірних подій із життєвого шляху головного персонажа – хлопчика Олеся).
4. Кількість головних і другорядних персонажів та їхня типологія (Олесь – головний персонаж; мати Олеся, вчителька малювання Матильда Петрівна, Федько Тойкало, дід Прокіп – другорядні).

5. Організація та функціонування хронотопу (місце подій – село, у якому живуть всі головні та другорядні персонажі; час, протягом якого відбувається дія, – одна доба).

6. Вид сюжету (однолінійний – має одну нерозгалужену сюжетну лінію, яка вибудовується довкола головного персонажа).

На нашу думку, важливо конкретизувати жанрову приналежність твору «Дивак» задля того, щоб п'ятикласники вміли визначати різновиди того чи того жанру літератури. У цьому аспекті варто виокремити дві категорії, притаманні оповіданню:

1. Неореалістичність.
2. Частковий автобіографізм.

Передусім потрібно пояснити школярам, що літературна творчість Гр. Тютюнника загалом та оповідання «Дивак» зокрема означені неореалізмом – стильовим напрямом, характерним для творчості письменників-шістдесятників. Вчитель повинен виокремити та прокоментувати основні риси неореалізму, апелюючи до виучуваного на уроці твору. Однією із важливих концептуальних ознак цього стильового напрямку є глибока психологізація образів-персонажів. У оповіданні «Дивак» Гр. Тютюнник більше приділяє увагу зображенню внутрішнього світу маленького Олеся: його роздумам, переживанням, почуттям. Зовнішня подієва канва перебуває на другому плані, хоча є важливою для розвитку фабульної структури та сюжету твору.

Важливою ознакою неореалізму є наявність у творах художніх деталей, які часто експлікують приховане семантичне значення образів-персонажів, образів-предметів, образів-подій, позасюжетних елементів тощо, які прямо впливають на розуміння тематики та проблематики твору. Художні деталі читачі декодують у площині їхніх символічних значень, що постають окремими метафоричними одиницями у тексті. В оповіданні «Дивак» є багато різнотипних художніх деталей, які можна поділити на такі види:

1. Образні вияви природи: дятел, шишки на сосні, річка.
2. Образи-звуки: шум вітру, стукіт дзьоба дятла по стовбуру дерева, шелест листя, незасипаного снігом, – символізують спокійний та врівноважений аудіальний стан природного середовища, незайманого людиною.
3. Образи-візуали: білий сніг, червоні кетяги калини – символи гармонійної взаємодії різних предметних виявів природи (опадів та рослин), що створюють своєрідну естетичну картину ідеального природнього середовища.
4. Елементи зовнішнього вигляду Олеся: глибокі очі (свідчать про допитливість, спостережливість, раціональні та ірраціональні прояви когнітивних здібностей), товсте пальто на худому тілі (важке матеріальне становище сім'ї хлопчика) тощо.
5. Поведінка та вчинки хлопчика: спроба врятувати маленьку пліточку від великої щуки, протест проти ламання льоду сільськими хлопцями, заклик дідові Прокопу, щоб той не бив батогом коней – репрезентація формування морально-етичної системи, що вже містить такі компоненти, як доброта, співпереживання, чутливість, нетерпимість до неправильних вчинків, співчуття; кодифікація власної незламної життєвої позиції та оригінального, неповторного світогляду.
6. Поведінка та вчинки другорядних персонажів: навмисне ламання льоду дітьми, биття коней дідом Прокопом – символізують поступове руйнування гармонійного зв'язку людини та природи, еволюцію навмисної неприхованої жорстокості та байдужості у ставленні до природніх багатств.

Іншою значущою категорією, притаманною оповіданню «Дивак», є частковий автобіографізм. Можемо припустити, що образ Олеся є своєрідним віддзеркаленням дитячого світогляду Гр. Тютюнника, елементи якого письменник зберіг до трагічного кінця свого недовгого життя. Чутливість та оголеність душі хлопчика, його часто внутрішню незгоду із несправедливістю, можна ототожнити із аналогічними аспектами духовної та душевної організації самого митця.

Узагальнюючи усі вищенаведені ознаки твору «Дивак», можемо кваліфікувати його як неореалістичне частково автобіографічне оповідання. Враховуючи специфіку вивчення теоретико-літературних понять учнями п'ятого класу, вчитель української літератури може значно спростити викладений матеріал, адаптувавши та озвучивши лише необхідні його елементи у доступній для учнів формі.

Однією із фундаментальних проблем, відображених у творі, є взаємозв'язок людини та природи. Сформульована проблема екстраполює у свою площину основні категоріальні ознаки наскрізної лінії «Екологічна безпека та сталий розвиток», що передбачає «формування в учнів соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, у результаті яких вони дбайливо й відповідально ставитимуться до довкілля, усвідомлюючи важливість сталого розвитку для збереження довкілля й розвитку суспільства» [73, с. 10]. Різні вияви взаємодії людини та природи у оповіданні можемо простежити на прикладі ставлення до неї головних та другорядних персонажів.

Олесь має надзвичайно глибокий та тісний зв'язок із природою, який поступово виформовує його особистість. Природні багатства є частиною його індивідуальної внутрішньої Я-концепції, що поступово еволюціонує та розвивається. Спостережливість, допитливість та вміння відчутти природу своїм єством споріднює духовно-душевний світ Олеся із природнім макрокосмом. Високий рівень чуттєвості хлопчика дозволяє йому проникнути у метафізичну парадигму навколишнього середовища. Він здатний сягнути надчуттєвих глибинних пластів природи, спостерігаючи за птахами, роблячи «перші протопти в заметах» [49, с. 89], дивлячись на дерева тощо. Образ Олеся інтерпретує гармонійний взаємозв'язок людини і природи.

Негативним є ставлення до природи другорядних персонажів оповідання, зокрема сільських хлопців (навмисне ламання льоду на річці) та діда Прокопа (биття коней). Їхня поведінка продукує відчуження людини від природи, її поступове віддалення і руйнування усталеного зв'язку. Екологічна ситуація та

безпосередній вплив на неї фізичних осіб подана із двох протилежних перспектив: гармонійної (Олесь) та деструктивної (сільські хлопці, дід Прокіп).

Зазначена проблематика є актуальною та цікавою для учасників навчального процесу будь-якої вікової категорії і містить значний виховний потенціал. Школярі формують власну екологічну свідомість, докладно аналізуючи дії та вчинки персонажів літературного твору. Детальний розгляд образу Олесь у контексті його ставлення до навколишнього середовища дозволить учням глибоко відчувати гармонійний зв'язок хлопчика із природою, а також виформувати правильну модель поведінки в органічному світі. Натомість аналіз поведінки сільських дітей та діда Прокопа, які засвідчують деградацію екологічної свідомості, підштовхне дітей до усвідомлення того, як не потрібно поводитися із явищами флори та фауни.

Наступним проблемно-тематичним параметром, представленим у оповіданні «Дивак», є зіткнення індивідуальності, як окремої неповторної одиниці, та суспільства, як множинної структури, що сформована із набору однотипних та одновекторних частин. Найбільш репрезентативними елементами сюжетної будови твору, що яскраво ілюструють наведений постулат, є епізоди зіткнення Олесь з іншими другорядними персонажами, серед яких: хлопці на річці, вчителька малювання Матильда Петрівна, дід Прокіп, дядьки на вигоні тощо.

Через свої моральні принципи Олесь не може приєднатися до ватаги дітей, що ламають лід на річці, тому хлопчак ловлять його і б'ють. Відмова Олесь демонструє його інакшість у контексті морально-етичної складової та поведінкової моделі, яка складалася із неприйняття насильства та засудження будь-яких проявів негативного ставлення до природи.

Загострення й поглиблення конфлікту індивідуальності та суспільства можемо простежити на прикладах ставлення до Олесь односельчан і діда Прокопа. Саме в цих епізодах ми дізнаємося основні аспекти «дивакуватості»

хлопчика, який кардинально відрізняється від усіх інших людей, що складають його оточення (в межах рідного села) у світоглядному, когнітивному та психоемоційному аспектах. Допитливість Олеся, його замріяність, часте спостереження за природою виглядають дивними для чоловіків, які відпочивали після важкого робочого дня, викурюючи цигарки та обговорюючи характер хлопчика:

« – А ото, мабуть, Наталчин, – кажуть біля тину, помітивши Олеся. – Ба яке смирне..

– Еге, воно якесь дивакувате...

Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають» [49, с. 93].

Коментарі односельчан лише поверхнево ілюструють «дивакуватість» Олеся, демонструючи невелику кількість загальних оціночних суджень, не заглиблюючись у інтерпретацію глибинних психологічних пластів особистості хлопчика. Розширює цей спектр характеристик Олеся дід Прокіп, вказуючи головну причину низького рівня взаємодії внука із суспільством: « – Ет, фармазони... Ти їх не слухай. – Помовчав. А далі: – Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба – в людях. Та отак побіля них, отак... Того – ліктем, того – почотом... Гульк – уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш. О!» [49, с. 94].

Дід Прокіп, з одного боку, ідентифікує Олесеве «дивацтво» як явище суто негативного характеру, а з іншого – представляє власний філософський погляд на буття, що ґрунтується на окремих аспектах прагматизму та конкуренції з іншими людьми. Дід не може зрозуміти того, що внук виформовує абсолютно протилежну, антонімічну парадигму життєвих цінностей, що ґрунтується на доброті, чесності, справедливості, спостережливості, повазі до всього живого тощо.

Олесь, не знаходячи відповідних рефлексій з боку оточуючих, часто відчуває себе самотнім, відокремленим від усього суспільства. Хлопчик відчужений від людей, які не розуміють його поглядів на життя, через що йому

важко інтегруватися у соціальний простір. Він відчуває себе аутсайдером серед різних мікрогруп людей та у різнотипних локаціях рідного села. Олесь не лише не соромиться цього, але й відстоює свої погляди та цінності, навіть якщо вони абсолютно протилежні до загальноприйнятих, якими керуються всі інші люди.

На нашу думку, ще одним проблемно-тематичним параметром оповідання «Дивак», є конфлікт поколінь, репрезентований непростими стосунками Олесь із дідом Прокопом. Перший представляє формотворчий ідеалістичний погляд на світ, другий – практичний і прагматичний. Між внуком та дідом існує велика морально-етична, ціннісна та характерологічна прірва, зумовлена полярними поглядами на життя, що формувалися у різних соціальних та суспільних умовах. У контексті дослідження світоглядних позицій Олесь та діда Прокопа пропонуємо п'ятикласникам створити порівняльну таблицю, яка чітко відобразить структурні елементи світогляду цих персонажів, крізь призму яких найбільш ґрунтовно зможемо дослідити причини конфлікту поколінь на уроці.

Аналіз жанрових особливостей, головних і другорядних образів-персонажів та проблемно-тематичних параметрів оповідання «Дивак» Гр. Тютюнника покликаний навчати п'ятикласників комплексно працювати із художнім епічним прозовим твором невеликого обсягу. Учні формуватимуть і поступово розвиватимуть навички аналітичного та образного видів мислення. Засвоєння ідейного наповнення твору культивуватиме позитивні моральні якості, поступово визначаючи вектор ціннісних орієнтирів, які в подальшому когнітивному, психоемоційному, духовному та естетичному розвитку стануть структурними компонентами оригінальної життєвої позиції і закладуть міцний фундамент раціонального світогляду.

3.2. Вивчення новели «Три зозулі з поклоном» у одинадцятому класі

Аналітичне дослідження новели «Три зозулі з поклоном» варто розпочати із окреслення місця твору в історії української літератури та рецепції українського літературознавства. На нашу думку, учні одинадцятого класу

повинні вчитися працювати із художнім твором не лише в аспекті його внутрішньої побудови, але й у площині зовнішніх чинників, які так чи інакше сформували автентичність тексту як окремої літературної одиниці. Такими чинниками є місце твору в ієрархії українського літературного процесу, погляди дослідників та літературних критиків, історія задуму тощо. Широкий спектр позатекстових ідентифікаційних параметрів дозволить сформувати в учнів різновекторний погляд на становлення, природу та рецептивне осмислення літературного твору.

Новела «Три зозулі з поклоном» Гр. Тютюнника посідає особливе місце у літературній творчості митця, адже у повній мірі засвідчує його непересічний талант видатного майстра концентрованого, емоційного та чуттєво насиченого художнього слова. Семантичну основу твору складає чітка орієнтація на неореалістичну стильову традицію, що майстерно відтворена письменником у площині глибокої психологізації образів-персонажів, вдалого використання виразних художніх деталей та універсалізації метафізичного простору, у якому концепт любові гармонійно поєднує образи трьох головних персонажів.

Типологічно та жанрово твір споріднений із новелами таких майстрів жанру, як Г. Косинка, В. Винниченко, В. Стефаник тощо. Варто зацентувати увагу на тому, що учні в десятому класі вивчали новелу «Момент», яка належить перу В. Винниченка і у деяких аспектах споріднена із твором Гр. Тютюнника, адже в обох творах домінуючим мотивом є «вічна» тема любові. Ця тема у новелі «Момент» відображена у формі короткочасного вияву ніжних почуттів кохання між двома персонажами – молодим революціонером та юною панною Мусею, які zostавлять глибокий вплив у їхній душі на все життя. Концепція любові у новелі «Три зозулі з поклоном» представлена у довготривалій хронологічній перспективі та репрезентована структурою видозміненого любовного трикутника, сформованого між основними персонажами твору: Михайлом, Софією та Марфою. Спільними елементами обох новел є їхнє ідейне навантаження, яке полягає у возвеличенні любові як найвищої моральної та

душевної цінності, притаманній людині. Любов персонажів творів «Момент» та «Три зозулі з поклоном» звільняє їх від усіх земних турбот та клопотів, очищує їхні душі, викристалізовує морально-етичні компоненти особистісних імперативів, підносить їх над сірою буденністю, що потопає у бездуховності. Саме любов стає найвищою категорією людського існування, яка долає межі фізичної парадигми Всесвіту та виходить у площину метафізичного буття.

Багато українських літературознавців, які присвятили творчості Гр. Тютюнника свої наукові праці, зокрема Л. Мороз, О. Неживий, П. Засенко, Л. Тарнашинська, А. Шевченко та інші, вважають новелу «Три зозулі з поклоном» вишуканою та художньо довершеною перлиною українського новелістичного жанру другої половини ХХ століття. Зокрема, П. Засенко зазначав, що «цей твір, як болюча народна пісня, у жанрі новелістики – шедевр» [46, с. 211]. Як бачимо, літературознавець надзвичайно високо оцінює художню якість та емоційну складову твору, апелюючи до його жанрової типології та спорідненості з народною піснею.

Науковець О. Неживий здійснив ґрунтовне текстологічне дослідження багатьох текстів Гр. Тютюнника, зокрема новели «Три зозулі з поклоном». Літературознавець проаналізував джерелознавчий аспект та едіційну перспективу твору, відзначивши серйозні недоліки текстуального матеріалу новели у сучасних друкованих виданнях творів письменника. Зазвичай до упорядників збірок художніх текстів Гр. Тютюнника потрапляє варіант новели із першодруку, який зазнав досить серйозного редакторського втручання радянської цензури. О. Неживий зазначає, що «жодна із шкільних хрестоматій, де вміщено текст новели Гр. Тютюнника «Три зозулі з поклоном», на жаль, не подає текстологічного джерела здійсненої публікації. Прикро, що текст цього літературного твору, який розрахований на величезну аудиторію – учнів одинадцятого класу – зазнає ще більшої деформації» [30, с. 140]. У своїй монографії «Життя у слові. Джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника» [30] та у виданні «Мануйлівський записник» [52] дослідник подає

автентичний авторський текст новели «Три зозулі з поклоном», відтворений методом аудіотранскрипції за наявним аудіоавтографом із особистого архіву фотохудожника В. Білоуса, котрий, як і П. Засенко, належав до близького оточення Гр. Тютюнника.

У контексті історії виникнення задуму новели варто розповісти учням короткі факти про діяльність українського художника, архітектора і бандуриста Георгія Ткаченка, таким чином впровадивши у парадигматичну структуру уроку культурологічний аспект. Г. Ткаченко був одним із останніх представників харківської традиції рецитацій під акомпанемент старовинної діатонічної бандури. Репертуар митця налічував вісім автентичних дум, десятки історичних і народно-побутових пісень, сповнених традиційних мотивів і класичних народнопісенних засобів, п'ять псалмів на релігійну тематику та п'ять мелодій, що трансформувалися у творчій уяві його слухачів у танці. Широка палітра фольклорних поетичних жанрів та віртуозне виконання творів містять елементи синкретизму, адже мають ознаки взаємодії різних видів мистецтва.

Очевидці стверджують, що у середині 1970-х років справжнім поціновувачем непересічного таланту Г. Ткаченка був Гр. Тютюнник, який у 1976 році, коли бандурист виконував думи та народні пісні у Ірпінському будинку творчості, був присутній на виступі музиканта. Дослідники схильні вважати, що саме виконання ліричної народної пісні «Летіла зозуля через мою хату» стало каталізатором творчого задуму письменника написати новелу «Три зозулі з поклоном», однак деякі учасники творчого вечора бандуриста зазначають, що твором, який підштовхнув прозаїка до створення новели, була дума «Про трьох братів Азовських» та її віртуозна рецитація Г. Ткаченком.

Враховуючи специфіку мотиву, який є провідним у новелі Гр. Тютюнника, ми схильні вважати, що прототипом сюжету твору стала народна пісня «Летіла зозуля через мою хату». У ній відображено умовний любовний трикутник між ліричними суб'єктами твору, об'єднаними почуттям щирої любові, яка, однак, приносить лише душевні муки та страждання, адже є нерозділеною. Також із

наративної та мотивної структури пісні впливає назва новели «Три зозулі з поклоном», яку можемо інтерпретувати крізь призму символізму образу зозулі у ліро-епічному творі. Дослідниця творчості Гр. Тютюнника О. Слоньовська, аналізуючи образ зозулі у новелі митця, заглиблюється у народні уявлення про цю пташку, екстрапольовані у фольклорних віруваннях, ліричних піснях та ліро-епічних текстах (думах, баладах) [59].

Символіка зозулі є різновекторною, адже містить у своїй семантичній структурі різні смисли, таким чином утворюючи діалектику значень, частина з яких відображена у тексті новели. Одним із символічних кодів образу зозулі є жіноча туга, душевний біль та самотність, спричинені нерозділеним коханням. Саме означені риси демонструє образ Марфи Яркової, яка з юності палко кохає Михайла, однак чоловік не відповів їй взаємністю, тому що закоханий у Софію, з якою створив сім'ю і народив сина (наратора). Незважаючи на це, Марфа продовжує кохати Михайла, навіть після того, як його заслали у Сибір. Хоча жінка одружена з Карпом, вона не кохає його, відчувається самотньою, адже важко тужить за Михайлом, відчуваючи через це нестерпний душевний біль. Чоловік знає про це, тому й посилає їй три зозулі з поклоном – своєрідне привітання, метою якого було те, щоб Марфа забула його, таким чином переставши мучитися від нерозділеного кохання і заживши повноцінним, душевно спокійним життям. Отже, образ зозулі в новелі піддається тлумаченню в двох перспективах: як репрезентації морального стану образу Марфи Яркової та специфічного привітання нещасній жінці, яка мучиться від кохання до чужого чоловіка.

У цьому контексті можемо запропонувати учням одинадцятого класу виконати пошуково-дослідницьке завдання, що полягатиме у віднайдені образу зозулі в різнотипних художніх текстах (фольклорних, літературних), поясненні специфіки його функціонування (декодування символічної семантики) та ролі в наративній і образній структурі твору (яка мета введення образу зозулі в досліджуваний твір). Такий тип роботи значно розширить знання учнів щодо

наявності фольклорних архетипних образів в українській літературі та особливостей їхньої детермінації у художньому просторі конкретного тексту.

На нашу думку, важливим аспектом новели «Три зозулі з поклоном» є наявність автобіографічних елементів у сюжетній канві твору. Про це довідуємося із життєпису Гр. Тютюнника, батька якого, Михайла, заарештували у 1937 році за сфабрикованими свідченнями і заслали у Сибір. Відсутність постаті батька стала ключовим фактором у формуванні світогляду митця та згодом екстраполювалася у морально-етичну й естетичну парадигматику його творчості, ставши своєрідним посттравматичним синдромом, яким письменник страждав усе своє життя, наділивши ним деяких персонажів своїх творів, таких як Олесь («Дивак»), Санько Бреус («Дикий»), Василько («Перед грозою»), Павло («Вогник далеко в степу»), Харитон («Облога»), головний персонаж новели «У сутінки» тощо.

Михайла палко кохала односельчанка Марія, яка, за свідченнями очевидців, була старша за нього на декілька років. Коли чоловіка заарештували, мати Гр. Тютюнника, Ганна Сивокінь, у стані сильного шоку, потребуючи психологічної підтримки, звернулася по допомогу саме до Марії. Ганна знала, що Марія кохає Михайла, однак, незважаючи на це, довірилася їй у найважчу хвилину, тяжко побиваючись за чоловіком. Хоч жінки обидві кохали Михайла, але, тим не менш, вони не зневажили ту любов, яка поєднала їхні душі в одне єдине ціле.

Важливим елементом новели «Три зозулі з поклоном» є епіграф, виражений безособовою синтаксичною конструкцією «Любові всевишній присвячується». Семантика епіграфа вносить у сюжет твору нові конотації, репрезентовані релігійним підтекстом. Поняття «всевишній», яке є частиною понятійно-категоріального апарату богослов'я, завжди вживається із сакронімом «Бог». У творчій свідомості Гр. Тютюнника категорія любові співіснує у двох екзистенційних площинах: релігійній, як частина сакрального міфопростору, концептуалізованого християнською традицією, та філософській, як найвище,

найчистіше та найестетичніше явище, що підносить людську особистість на вищий метафізичний рівень існування. Любов у новелі є суто духовним явищем, адже будь-які вияви тілесного начала одразу ж нівелюють всю чистоту та невинність цього почуття, вульгаризують і знецінюють його.

Структурно текст складається із декількох «новел» та загального обрамлення. «Новелами» у творі є розповідь Софії, «Останній лист від тата», а також різні епізоди із життя персонажів, зокрема втеча Марфи на пошту з метою перевірки, чи не прийшов лист від Михайла та гостювання Карпа і Марфи вдома у Софії та Михайла, які поєднані спільним наратологічним принципом. В обрамленні активно функціонує образ оповідача, сина Михайла та Софії, тому воно є не лише структурною частиною архітектоніки тексту, але й важливим композиційним прийомом, який автор використовує з метою досягнення вищого рівня емоційної наснаженості твору, таким чином спонукаючи читачів до відповідних рефлексій та програмуючи їхній психоемоційний стан. Лист Михайла до Софії є важливим елементом новели «Три зозулі з поклоном», адже він, по-перше, на формотворчому рівні дозволяє засвідчити прояви інтертекстуальності в творі, а по-друге – зміщує хронотоп твору. Текст листа символічно стирає статичні прояви місця і часу, які стоять на перешкоді у батька та сина, зближуючи їх. Син розуміє глибину і трагізм кохання Марфи до Михайла, і остаточно запевняє себе в тому, що для батька не було нічого важливішого за сім'ю, заради якої він був готовий на все.

Аналіз «останнього листа від тата» можна здійснювати не лише у морально-етичній перспективі, але й у історичній. Із тексту новели невідомо, за що ув'язнили Михайла, однак дослідження автобіографічних елементів твору дає підстави стверджувати, що його несправедливо засудили за непокору тодішній ідеологічній машині. Становище Михайла репрезентує долю мільйонів невинно засуджених та репресованих українців, яких відправляли на каторгу у далекі землі Сибіру, тим самим прирікаючи їх на смерть, адже із заслання майже ніхто не повертався. Доля чоловіка є найбільш ілюстративним прикладом того,

як радянська тоталітарна система калічила людські долі та нещадно знищувала сміливих і чесних людей, які не йшли на компроміс із совістю та до кінця залишалися вірними собі, своїм ідеалам. Хоча Михайло пережив багато важких випробувань, однак він зумів залишитися людиною, зберігши свої життєві принципи та зміцнивши моральний імператив.

У контексті важкого становища Михайла на засланні можна дослідити специфіку функціонування художніх деталей, які увиразнюють його образ. Таких деталей є три: проаналізовані вище три зозулі з поклоном, «татова сосна», закреслення, а потім повторне написання словосполучення «Сибір неісходиму». «Татова сосна» є наскрізною художньою деталлю, адже вона присутня в обрамленні та виконує важливу роль у сюжеті новели. Символіка «татової сосни» багатозначна, адже декодується із перспективи трьох груп персонажів:

- 1) сина, Софії та Марфи Яркової;
- 2) односельчан;
- 3) самого Михайла.

Першу групу персонажів об'єднує концепт пам'яті, означеної світлом, добром і теплотою. Для сина «татова сосна» - пам'ять про люблячого батька, для Софії – пам'ять про вірного чоловіка, для Марфи Яркової – пам'ять про кохану людину, з якою їй ніколи не бути разом через певні обставини. Людей, які проживали із Михайлом в одному селі, об'єднує концепт спогаду, тому що для односельчан дерево нагадує про дуже добру, щиру та справедливую людину, яку несправедливо засудили совєти. Для Михайла сосна є духовно-душевним зв'язком із рідним домом, господарством, селом та, водночас, надією на повернення до сім'ї, яка не втомлюється його чекати. Отже, символічний потенціал сосни значно розширюється і проникає в імагологічну площину, досягаючи глибин репрезентації зв'язку представника національного характеру із родинним корінням, рідним місцем, в якому зростав і формувався як індивідуальність, та українською нацією.

Ще однією цікавою художньою деталлю є навмисне закреслення, а потім повторне написання словосполучення «Сибір неісходиму». Пояснити учням цей аспект твору допоможе апелювання до історії. Усі особисті листи ув'язнених, які ті писали своїм сім'ям, перевіряли спеціально організовані цензурні групи, що стежили за тим, щоб у текстах листів не було ніяких незаконних чи заборонених сентенцій, які б увиразнювали злочинні репресії радянського режиму. Цензор, прочитавши листа Михайла, адресованого Софії, спершу закреслив словосполучення «Сибір неісходиму», однак згодом, очевидно, ще раз перечитавши текст, він вирішив надписати над закресленням те саме словосполучення. Можемо припустити, що глибше прочитання листа пробудило у цензорів співчуття до складної долі ув'язненого. Щирість думок та помислів Михайла, експлікованих у тексті, зворушила його, тому він і вирішив залишити згадку про Сибір, більше не вносячи жодних правок.

Дослідивши історичний аспект новели «Три зозулі з поклоном», одинадцятикласники усвідомлять те, що сюжет твору порушує не лише морально-етичну проблематику, але й історичну та соціальну. Оригінальна інтерпретаційна модель любовного трикутника домінує, однак не нівелює інших проблемно-тематичних компонентів твору, утворюючи із ними неподільну органічну якість.

На нашу думку, школярам корисно ознайомитися з іншими художніми творами Гр. Тютюнника, у яких частковою або ж домінуючою є тема кохання. Пропонуємо до прочитання такі тексти:

1. «Зав'язь» (зародження кохання Миколки та Соні).
2. «Печена картопля» (ніжні почуття Палажечки до Тимохи).
3. «Проти місяця» (знайомство баяніста Ладимира із молодою вчителькою музики, яке, можливо, згодом переросте у кохання).
4. «Дикий» (стосунки Санька Бреуса із Софійкою, яка є мамою маленької дівчинки).

5. «Вогник далеко в степу» (перші прояви щирих почуттів Мані до Павла).

Опрацювання одного із перелічених текстів може ознаменуватися написанням невеликого твору-роздуму, в якому учень / учениця розкриє специфіку представлення теми любові у всіх її проявах на прикладі проаналізованого твору. Важливо, щоб школярі не обмежували себе прочитанням лише програмового твору Гр. Тютюнника на окреслену тематику, а розширювали свої знання, опрацьовуючи інші тексти письменника, у яких тема щирої любові простежується прямо чи опосередковано.

3.3. Методичні поради щодо кількісного розширення творів Григора Тютюнника для вивчення у закладах загальної середньої освіти

Комплекс текстів малої прози Гр. Тютюнника, представлений для вивчення у школі, складається із двох творів: оповідання «Дивак», яке учні опрацьовують у п'ятому класі, та новели «Три зозулі з поклоном», яку школярі вивчають в одинадцятому класі. Враховуючи невелику кількість творів малих прозових форм митця, наявних у програмі з української літератури для обов'язкового текстуального вивчення, пропонуємо розширити компедіум текстів письменника, які учасники навчального процесу можуть вивчати на уроках. Новели та оповідання Гр. Тютюнника, рекомендовані для вивчення у ЗЗСО, відібрані за такими основними методичними та літературознавчими критеріями:

1. Актуальність творів для тої чи тої вікової групи школярів.
2. Різноманітна палітра текстів.
3. Широкий проблемно-тематичний спектр.
4. Конденсація у текстах різнотипних ознак, характерних для ідіостилю письменника.
5. Естетичні параметри творів.
6. Виразні образи-персонажі.
7. Виховна та розвивальна функції.

8. Доцільність та корисність текстів для когнітивного та психологічного розвитку школярів.

На нашу думку, розширення комплексу текстів малої прози Гр. Тютюнника дасть можливість учасникам навчального процесу краще ознайомитися із літературною творчістю митця, глибше пізнати стильові особливості манери письма, детальніше проаналізувати тематику та проблематику творів, що, зрештою, дозволить школярам сформувати цілісну картину творчого методу письменника і поетики його найбільш репрезентативних новел та оповідань.

Новела «В сутінки», яка є дебютним прозовим текстом Гр. Тютюнника, була опублікована російською мовою у 1961 році в журналі «Крестьянка». Згодом, коли письменник кардинально перебудував свою мовну картину світу, він власноруч переклав новелу українською мовою.

Магістральною темою твору є відображення кохання матері головного персонажа до чужого одруженого чоловіка, яке у наративній структурі новели інтерпретується крізь призму роздумів, почуттів та переживань її сина. Важливою проблемою, яка впливає із теми забороненого кохання, є зрада найрідніших людей. До матері головного персонажа постійно навідується одружений чоловік, із яким вони проживають в одному селі. Жінка розуміє, що вона зрадила свого чоловіка, який зараз перебуває на фронті, адже хронотоп новели означений 1942 роком, коли Друга світова війна перебуває на своїй активній стадії. Односельчани бачать усю картину зради, тому всіляко зневажають жінку, паплюжать її честь, позаочі називаючи розпутною повією. Хоча її терзає сумління і відчуття провини, вона не може нічого вдіяти зі своїм почуттям, адже справді кохає цього чоловіка. Свій біль вона екстраполює у співання українських народних пісень, які трохи полегшують її страждання, заспокоюють зранену душу.

Така поведінка матері не подобається її синові, який переживає душевний біль через те, що у такий важкий час війни вона зраджує батька із чужим чоловіком. Разом із тим, хлопець відверто ревнує матір до односельчанина на

підсвідомому сексуальному рівні. Пропонуємо здійснити розгляд цього аспекту у річищі теорії психоаналізу, дослідивши видозмінену форму Едипового комплексу, яскраво виражену у підсвідомих почуттях сина до матері. Впевнені, що застосування елементів психоаналізу на уроках української літератури переконає учнів у тому, що шкільне дослідження художнього тексту не обмежується лише власне літературознавчими та методичними категоріями, але й може включати у свою структуру елементи понятійно-категоріального апарату суміжних гуманітарних наук.

На прояви підсвідомого сексуального бажання хлопця вказують конкретні елементи тексту, зокрема особливий акцент оповідача на описі молодості та незвичайної краси своєї матері: «У чорній шибці, немов у ополонці, відбивається красиве дівоче лице з чорненькою родимкою на підборідді» [55, с. 18]. Відверта ворожість до чужого чоловіка вказує на те, що син ревнує свою матір до нього. Тут можемо говорити про латентний період дещо видозміненого типу Едипового комплексу, базові теоретичні аспекти якого розробив і детально проаналізував знаменитий австрійський психолог та невролог З. Фройд у своїй науковій праці «Тлумачення снів» [63]. Едипів комплекс полягає у тому, що хлопчик відчуває підсвідомий сексуальний потяг до рідної матері, при цьому відчуваючи відверту ворожість до батька. Проте, цей потяг у більшості випадків є прихованим, адже хлопчик боїться отримати покарання за свої бажання як від батька, так і від матері. Едипів комплекс спостерігається у малих хлопчиків віком від трьох до п'яти років, коли триває його активна стадія. Латентний період настає у віці від шести до дванадцяти років, коли статеве бажання до матері у хлопчиків починає поступово вгасати, але при цьому ще нікуди не зникає. Так як більшість елементів новели вказують на автобіографізм характеру головного персонажа та загальної ситуації, відображеної у сюжеті, ми можемо спроектувати його образ на самого Гр. Тютюнника. А отже, виходячи з цього припущення, вік хлопця становить близько одинадцяти років. У його випадку Едипів комплекс

спрямовано проти коханця матері, при цьому ненависть до нього абсолютно виходить за межі підсвідомого та входить у площину свідомого світосприйняття.

Важливим аспектом новели «В сутінки» є категорія автобіографізму. Твір містить численні автобіографічні елементи, адже переважну більшість подій, репрезентованих у ньому, Гр. Тютюнник пережив особисто. Історію про те, як мати зрадила його батька, Михайла, з односельчанином, письменник докладно виклав у своєму листі до дружини Людмили, датованим 28 січня 1958 року. Саме у тексті цього листа письменник вивів одну із найголовніших, фундаментальних аксіом свого життєвого та творчого шляху: «Уже тоді, будучи дитиною, я зрозумів, ні, не зрозумів, а неусвідомлено відчув: любов неможливо розділити – хтось повинен стати чужим, а хтось – коханим» [68, с. 122] (*переклад наш – А. Очкур*). У листі Гр. Тютюнник щиро зізнавався, що спогади про цей період свого життя викликають у нього не злість, а лише печаль.

Синтез літературознавчого та психоаналітичного начал у парадигмі дослідження проблемно-тематичних компонентів новели «У сутінки» дозволить школярам поглибити свої знання універсальної теми любові. З огляду на складність методології дослідження твору, його проблемно-тематичної складової, багат шаровість та неоднозначність морально-етичного критерію, рекомендуємо запровадити вивчення новели «У сутінки» в одинадцятому класі.

Новела «Зав'язь» була опублікована у однойменній збірці малої прози письменника. Основною темою твору, зумовленою його сюжетною та наративною структурою, є відображення зародження справжнього щирого кохання між Миколкою та Сонею крізь призму місткої та семантично наповненої художньої деталі, якою в тексті є зав'язь. Наскрізною ідеєю новели є возвеличення наївності та кришталевої чистоти перших проявів почуттів юних людей, тому, з огляду на цей аспект, вивчення твору буде актуальним для учнів дев'ятого чи десятого класів, які вступають у парадигму юнацтва – новий етап свого психофізичного та когнітивного розвитку, тим самим завершуючи дитячо-підлітковий цикл фізіологічного та психологічного існування. Опрацювавши

тематичний спектр та систему образів-персонажів новели, школярі зможуть ототожнити себе із головними персонажами твору, чиї почуття, думки та дії підштовхнуть учнів до глибокої саморефлексії.

Зав'язь є цілком реальною матеріальною художньою деталлю, адже саме на неї дивляться головні персонажі твору, Миколка і Соня, перебуваючи на найвищому рівні чуттєвої єдності і розмовляючи про свої плани на подальше майбутнє. Особливо хвилюючим для читачів є епізод нічного побачення хлопця та дівчини, який, можливо, запрограмує їхнє майбутнє подружнє життя.

У новелі відчутна стилістична витонченість Гр. Тютюнника, елементами якої є лаконічність, точність висловлювань головних персонажів, індивідуалізація їхнього мовлення, відтворення почуттів та переживань мовними засобами (синтаксичними та морфологічними), зокрема короткими, часто незакінченими реченнями питальної, спонукальної та бажальної модальності тощо. Важливим аспектом стилістики новели є тонка ліризація наративу, яка є одним із найважливіших елементів ідіостилу письменника і відчутна майже у всіх його прозових текстах малої та великої форми.

Цікавим образом у новелі є дід Лаврін, специфіку якого пропонуємо розглянути в імагологічному аспекті. Персонаж є класичним представником українського національного характеру, в особистісній та світоглядній структурі якого імпліковані такі компоненти, як доброта, чесність, іронічність, дотепність і, разом із тим, досвідченість та глибока мудрість, набуті ним протягом довгого нелегкого життя. Також образ діда Лавріна концептуалізує художньо-естетичний простір новели «Зав'язь», виформовуючи опозицію старшого та молодшого покоління, яка, тим не менш, не є двигуном конфлікту твору, а репрезентується як статична константна одиниця у тексті.

Крізь призму сентенцій, означених гумористичними та іронічними елементами, дід поступово готує свого внука до складного, неоднозначного та досить часто несправедливого дорослого життя. Він розуміє, що зараз Миколка

перебуває на юнацькому рівні розвитку особистості, тобто у його світоглядній системі координат домінує моральний максималізм особливо загостреної форми, який поки що заважає молодому хлопцеві стримано й об'єктивно сприймати і аналізувати довколишні явища природного та соціального характеру. Важливим виявом дорослого життя, сповна репрезентованим у новелі «Зав'язь», є прояви першого кохання двох молодих людей. Дід Лаврін застерігає внука, щоб той був обережний у опануванні цього складного психоемоційного почуття, покладався не лише на його емоційну та чуттєву складові, але й раціонально осмислював свої почуття, психологічний стан своєї коханої та готовність розвивати любовні стосунки саме на почуттєвому рівні.

Завершити аналіз новели «Зав'язь» варто із короткого дослідження фінального епізоду твору, який можемо відчитати у метафорично-символічному контексті. Коли Миколка повернувся з побачення із Сонею, він допоміг дідові Лаврінові обкурювати садок, адже якщо вчасно цього не зробити, вся зав'язь плодів може загинути. У цьому епізоді письменник універсалізує значення зав'язі, проектуючи її ідейний потенціал на окреслене, однак невизначене майбутнє Миколки та Соні. Якщо вони не будуть дбати про своє кохання, воно може загинути від впливу зовнішніх (соціум, суспільство, побут) чи внутрішніх (напружені стосунки, сварки, чвари між членами пари) факторів. Людина повинна постійно оберігати свої почуття, незважаючи на всі труднощі, які випадуть на її долю. Ідейне насаження новели «Зав'язь», цілісно та глибоко засвоєне школярами, здатне підштовхнути їх до усвідомлення цінності найважливіших категорій людського буття, однією із яких є кохання, та важливості їхнього плекання і оберігання у своїх душах.

Оповідання «На згарищі» є актуальним для нашого сьогодення, означеним російсько-українською повномасштабною війною, адже у ньому Гр. Тютюнник розкрив увесь трагізм та жахливість війни як соціально-політичного і психологічного явища. Сюжетотвірним центром оповідання є образ Федора Нестеровича – шкільного вчителя, ветерана Другої світової війни, який вижив у

її пеклі, однак залишив там фізичну і душевну частину себе. У ході воєнних дій він втратив ногу, через що носить протез і пересувається на милицях. Всіх членів родини чоловіка, очевидно, знищили ворожі авіабомби, адже на місці всього села, де вони проживали, залишилося тільки згарище, а також власний душевний спокій, повністю зруйнований важкою долею.

Образ Федора Нестеровича репрезентує зруйновані долі мільйонів українців у всіх можливих аспектах: фізичному, моральному, матеріальному, ціннісному, морально-етичному та сімейному. Війна постає універсальною явною та метафізичною силою, яка знищує все на своєму шляху, призводячи до катастрофічних наслідків. Згарище є місцем зруйнованих одиничних доль, цілих знищених поколінь, а також символом пам'яті як генетичного та світоглядного концепту, носіями якої є персонажі твору Федір Нестерович і дід Макар, що змогли вижити у пекельному горнилі війни.

Важливим аспектом оповідання «На згарищі» є пошук сенсу життя головним персонажем, представлений у двох перспективах: професійній діяльності та врівноваженні душевного стану. Після війни Федір Нестерович влаштувався працювати у школу, сповна реалізувавши професійний потенціал, однак не відшукавши у цьому сенсу життя. Кожного дня він навідується на згарище рідного села, намагаючись відновити свій душевний спокій, однак все дарма, адже спогади про сім'ю, щасливе та безтурботне життя, які забрала війна, постійно роз'ятрюють його душу. Федір Нестерович перебуває у постійному пошуку сенсу існування, однак цей пошук повсякчас увінчується невдачею.

Зважаючи на актуальність тематики і проблематики оповідання «На згарищі», рекомендуємо ввести твір у шкільну програму з української літератури для вивчення учнями сьомого класу.

Розгляд комплексу текстів малої прози Гр. Тютюнника, рекомендованих для вивчення у ЗЗСО, пропонуємо завершити ідейно-тематичним та образним

аналізом оповідання «Смерть кавалера», з яким учні можуть ознайомитися у контексті позакласної роботи.

Дослідження оповідання «Смерть кавалера» потрібно розпочати зі з'ясування його автобіографічної основи, якою постає навчання Гр. Тютюнника у Зіньківському ремісничому училищі № 7. Для того, щоб актуалізувати цей факт біографії митця, потрібно звернутися до відповідного фрагменту його автобіографії: «У 1946 році після закінчення п'ятого класу пішов я в Зіньківське РУ № 7, щоб мати якусь одежину і 700 грамів хліба на день. Вони, оті 700 грамів, і врятували нас із мамою у 47-му: я носив “з гурода” щодня по шматочку, глевкому і сплюснутому, в кишені, як порожній гаманець» [46, с. 7]. Найбільш яскраво епізоди навчання в училищі відтворені у повісті «Вогник далеко в степу», натомість в оповіданні «Смерть кавалера» маємо лише їхні окремі елементи.

Однією із важливих проблем, відображених у творі, є повоєнне дитинство, інтерпретоване крізь призму головного персонажа Ігора Човного, який навчається у ремісничому закладі здобування професійної освіти. Відсутність батька, який загинув під час Другої світової війни, ускладнює соціальне та побутове становище хлопця і його матері, які живуть дуже бідно. Письменник у найбільш характерних епізодах демонструє важке матеріальне існування людей, які після війни залишилися практично ні з чим, а тому змушені були шукати будь-які способи заміни, здавалось би, цілком повсякденних та звичайних предметів побуту, які, однак, були недосяжними для купівлі через нестачу грошей.

Наведену проблему ще більше увиразнює контраст між умовами життя Ігора Човного та Васюти Скорика, старости їхньої академічної групи у ремісничому училищі. Хлопець належить до відносно багатой та забезпеченої усім необхідним родини, яка живе у достатку і не відчуває нестачі базових матеріальних речей та предметів побуту. Васюта Скорик часто потішається над вбогим зовнішнім виглядом Ігора, насміхається з нього. Незважаючи на їхній

конфлікт, спричинений зіткненням представників діаметрально протилежних соціальних станів, хлопці часто долали довгу та інколи небезпечну дорогу до ремісничого училища разом. Таким чином, письменник увиразнює наявність чіткої соціальної диференціації у повоєнному селі, екстраполюючи цей концепт у життєві долі головних та другорядних персонажів оповідання.

Проблема відсутності батька, характерна для творчості Гр. Тютюнника, є ключовою у семантичній тканині тексту, адже програмує поведінкову модель і психоемоційний стан Їгора. Хлопець відчуває себе самотнім як у сім'ї, яка складається лише із нього та його мами Пріськи, так і у великому колективі ремісничого училища. Усе змінюється, коли новим замполітом закладу стає Валерій Максимович – Герой Радянського Союзу, кавалер ордена Слави. Поява замполіта стає найкращою подією в житті Їгора, який відверто ідеалізує чоловіка, частково міфологізуючи його образ. Для хлопця Валерій Максимович є живим втіленням лише найкращих моральних якостей. Можливо, образ замполіта, вимальований у думках Їгора у всіх можливих яскравих барвах, став еквівалентною одиницею образу батька хлопця, якого той втратив. Цю гіпотезу підтверджує те, що Валерій Максимович повернувся з війни, нагороджений великою кількістю нагород, натомість батько Їгора загинув у боях з нацистами. Образ батька є «розмитим» у свідомості хлопця, однак, коли в училищі з'явився Валерій Максимович, Їгор зміг повністю сформувати його фактичний образ. Замполіт став тим чоловіком, яким хлопець хотів бачити свого батька.

Іншою гострою проблемою, яку порушує письменник у оповіданні «Смерть кавалера», є явище корупції, яке також досить актуальне у парадигмі сучасного існування української держави загалом та суспільства зокрема. Військове ремісниче училище, у якому відбуваються найбільш гострі епізоди твору, стало своєрідним центром корупційних схем, які розробляє і втілює у життя директор закладу Сахацький. Окрім того, він є типовим радянським функціонером, який лицемірно прикривається пафосними промовами про справедливість, честь, достойність бути громадянами своєї держави, вірність

політиці провідної радянської партії тощо, хоча сам є справжнім злочинцем-корупціонером.

Важливим епізодом оповідання, який підводить до його кульмінації, є протест учасників навчально-професійного процесу, організований у їдальні. Його причиною стала дуже погана якість їжі, якою кухарі годували майбутніх ремісників та педагогів-майстрів. Погане харчування зумовлене постійним присвоєнням бюджетних коштів керівною адміністрацією училища на чолі із директором Сахацьким, виділених на закупівлю продуктів для закладу. Валерій Максимович, чітко усвідомлюючи причину протесту, відчуває емпатію до психологічного стану всіх учасників бунту, адже він є цілком умотивованим та справедливим. У їдальню особисто вривається директор Сахацький і свариться із замполітом, який приєднався до студентів, після чого усі заспокоюються і протест вщухає.

Опісля всі учасники навчально-професійного процесу виходять на площу перед ремісничим училищем, щоб остаточно поставити крапку у неприємній ситуації. Разом із директором Сахацьким виходить Валерій Максимович, який виголошує коротку промову, що зруйнує морально-етичну парадигму його індивідуальності та імплікує моральне падіння: «Товариші ремісники... Те, що сталося сьогодні в їдальні, є тяжким злочином перед народом, що взуває вас і вдягає... Більше того: це політична диверсія, гра на руки наших ворогів... Соромно, товариші, за вас, чії батьки ще вчора полягли смертю хоробрих в ім'я...» [51, с. 97]. Промова складається із таких смислових компонентів, як: звинувачення жертв постійних обкрадань у тому, що вони самі вчиняють злочинні дії, вимагаючи справедливості та кращого ставлення до себе; апелювання до підтримки інфернальних зовнішніх ворогів; маніпулятивні зауваження стосовно пам'яті полеглих членів родини, виголошені з метою осоромлення всіх учасників бунту.

Промова Валерія Максимовича, яку почув Ігор Човний, повністю зруйнувала ідеалістичну парадигму його образу, який став міфологемою. Усі

високі морально-етичні якості, якими володів замполіт, в одну мить канули у небуття. У цьому контексті можемо пояснити семантику назви самого оповідання, адже у кавалера помирає душа, натомість його фізична оболонка продовжуватиме існування. О. Неживий стверджував: «У чистій душі підлітка Ігоря при цьому вмирають найвищі ідеали, йому здається, «що перед лінійкою їх стояло два – два Валерії Максимовичі». Це одне з найреалістичніших і найпереконливіших зображень облудності, псевдопатріотизму, диктаторсько-тоталітарного характеру радянської педагогіки та її системи загалом» [30, с. 41]. Образ «двох Валеріїв Максимовичів» можна ідентифікувати як інфернальні віддзеркалення двох сутностей його особистості: чесного та справедливого героя і прибічника корумпованої ідеологічної системи. Розщеплення особистості Валерія Максимовича стало глибокою душевною травмою Ігора, для якого ідеальний образ замполіта самознищився, розтанув, а образ пристосування, натомість, сформувався миттєво і більше ніколи не повернеться до свого початкового «агрегатного» стану.

Образ Валерія Максимовича типологічно схожий із образом Вінстона Сміта – головного персонажа культового роману-антиутопії «1984» відомого англійського письменника, журналіста і літературного критика Дж. Орвелла. Обидва персонажі уособлюють боротьбу проти системи і є яскравими прикладами того, як система ламає людські долі, повністю переінакшуючи психологічну, морально-етичну та світоглядну парадигму індивідуальностей. Система, представлена в творі Гр. Тютюнника у образах-персонажах керівної верхівки ремісничого училища, зокрема директора Сахацького та політрука Вітковського, не лише зламала особистість замполіта Валерія Максимовича, але й приєднала його до себе, знищивши останні залишки честі «кавалера».

Отже, в оповіданні «Смерть кавалера» знайшли відображення різнотипні проблемно-тематичні елементи, репрезентовані важким повоєнним становищем простих людей, чіткою соціальною диференціацією жителів села та міста, руйнуванням ідеалів, самотністю тощо, а також своєрідна система образів-

персонажів. Разом із тим твір можна трактувати з історичної перспективи, адже в ньому яскраво відображена радянська тоталітарна система крізь призму керівництва ремісничого училища загалом та образу корупціонера директора Сахацького зокрема.

Висновки до 3-го розділу

Проаналізувавши специфіку окремих зразків малої прози Гр. Тютюнника у контексті їхнього вивчення у ЗЗСО, можемо стверджувати, що методистами відібрано найбільш репрезентативні, художньо досконалі, естетично наповнені та актуальні для школярів оповідання і новели митця.

Оповідання «Дивак», обов'язкове для вивчення у п'ятому класі, ми проаналізували у методичному та літературознавчому аспектах. Встановили, що важливими елементами шкільного аналізу твору є виокремлення та дослідження його жанрової природи. Ми кваліфікували твір «Дивак» як неореалістичне частково автобіографічне оповідання. Виокремили три найважливіші проблемно-тематичні блоки, що сукупно утворюють ідейний стержень твору:

- 1) взаємодія (гармонійна, деструктивна) людини та природи;
- 2) зіткнення індивідуальності з суспільством;
- 3) особистісний конфлікт поколінь.

Синтезувавши усі проаналізовані парадигматичні категорії оповідання «Дивак», можемо говорити про значний виховний та світоглядний потенціал твору для учнів п'ятого класу.

У контексті аналізу новели «Три зозулі з поклоном» в одинадцятому класі ми дослідили найважливіші параметри сюжетної структури тексту і виокремили місце твору в історико-літературній еволюційній системі його жанрової природи та особливості рецепції дослідниками-філологами. Окреслили історію виникнення задуму новели, пов'язану із живим виконанням народної пісні «Летіла зозуля через мою хату» кобзарем Г. Ткаченком. Довели, що важливими

елементами шкільного аналізу внутрішньої побудови новели «Три зозулі з поклоном» є:

- 1) дослідження діалектичної сутності символіки зозулі;
- 2) інтерпретація оригінального любовного трикутника;
- 3) виокремлення категорії автобіографізму;
- 4) з'ясування релігійного та філософського підтексту епіграфа;
- 5) окреслення жанрової природи;
- 6) декодування символіки художніх деталей твору.

Ознайомлення з іншими зразками художньої прози Гр. Тютюнника, в яких присутня тема любові, допоможе учням виформувати цілісне рецептивне сприйняття наведеного концепту в творчості митця.

Також ми запропонували певну кількість різнотипних оповідань та новел Гр. Тютюнника, які суттєво доповнять структуру навчальної програми з української літератури. Більшість творів містять у своїй семантичній тканині морально-етичну проблематику, а тому сприятимуть вихованню в учнів моральних якостей.

1. Новела «В сутінки» кодифікує проблему зради як складного і суперечливого явища, що із внутрішньої психологічної організації виходить у соціальну та суспільну перспективи.

2. Новела «Зав'язь» відтворює глибину та емоційну наснаженість першого кохання як надзвичайно тонкої та ніжної чуттєвої матерії.

3. Оповідання «На згарищі» відзначається актуальною проблематикою, репрезентованою відображенням впливу війни на людські долі.

4. Оповідання «Смерть кавалера» містить важливу морально-етичну проблему, реалізовану символічною духовною смертю чесною та благородною людини. Також у творі порушена актуальна для сьогодення проблема корупції.

РОЗДІЛ 4

МЕТОДИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВИВЧЕННЯ ПОВІСТЕВОЇ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

4.1. Своєрідність шкільного аналізу повісті «Климко» у сьомому класі

Повість «Климко» є найбільш репрезентативним текстом великої прозової форми Гр. Тютюнника. Актуальність твору обумовлена сучасною історичною перспективою, кодифікованою станом повномасштабної війни. У зв'язку із агресивною воєнною та інформаційною інтервенцією російської нацистської федерації у національний, фізичний та соціокультурний простір України, рецепція подій, відображених у творі, набуває нових семантичних ознак і відтінків значень.

Однією із ключових компетентностей, яку повинні опанувати учні сьомого класу, аналізуючи повість «Климко», є вміння зіставляти події минулого, інтерпретовані у сюжетній структурі твору, та сьогодення, відображені у сучасній площині об'єктивної реальності. Враховуючи цей аспект, школярі будуть апелювати до історичного дискурсу, порівнюючи становище простих людей під час Другої світової війни та в роки повномасштабного вторгнення росіян в Україну, визначаючи при цьому спільні та відмінні риси непростого життя українців у одному територіальному просторі, але двох віддалених часових точках. Разом із тим, семикласники, опрацьовуючи подієві та часопросторові компоненти твору, повинні навчитися зіставляти минуле і сьогодення у контексті аналізованого твору.

Складна композиційна і наративна структури повісті «Климко» зумовлюють функціонування певної кількості хронотопних площин. Вони увиразнюють протиставлення двох бінарних опозицій, виражених темпоральними категоріями минуле-сучасне. У цьому аспекті важливим сюжетотвірним прийомом є екскурс у минуле, репрезентований спогадами малого Климка про довоєнне становище та труднощі існування на початкових

етапах війни. Зміщення часопросторових структур дає можливість імпліцитним читачам простежити душевний стан хлопчика, сімейні та побутові елементи умовного родинного затишку до початку війни та проаналізувати особистісну трансформацію персонажа і умови його фізичного існування під час подорожі до Слов'янська.

Важливим елементом шкільного літературознавчого аналізу повісті «Климко» є виокремлення автобіографічного компонента твору. Тут вчитель часто стикається із досить складною методичною проблемою, яка полягає у нездатності учнів розрізняти художні автобіографічні тексти та твори, написані на автобіографічній основі. Для того, щоб школярі змогли навчитися розрізняти специфічні особливості обох представлених різновидів творів на конкретних прикладах, необхідно зіставити категоріальні ознаки повісті «Климко» Гр. Тютюнника, написаній на автобіографічній основі, та автобіографічної повісті «Гуси-лебеді летять...» М. Стельмаха, яку школярі вже вивчали на попередніх уроках української літератури. Зіставлення та порівняння найхарактерніших автобіографічних рис обох текстів двох найбільш яскравих представників різнотипних стильових напрямів (неореалізму та соціалістичного реалізму) актуалізує компаративістичний аспект літературознавчого аналізу художніх творів у шкільному дискурсі.

Повість «Гуси-лебеді летять...» імплікує категорію автентичного автобіографізму як окремої поетикальної одиниці в художньому тексті, адже образ малого Михайлика є повноцінною інтерпретацією постаті М. Стельмаха. Наративний простір твору зумовлений особливістю функціонування її наратора, яким постає Михайлик. Оповідь в повісті ведеться від першої особи однини минулого часу, програмуючи темпоральний конструкт тексту. Весь довколишній світ твору реципієнт сприймає крізь призму особистісних елементів світовідчуття та психоемоційних станів головного персонажа, які є тотожними із аналогічними рисами автора. Майже всі події, що складають сюжет твору, М. Стельмах пережив особисто, а тому їхнє суб'єктивне осмислення, засноване

на чуттєво-емоційних враженнях і переживаннях, є формотворчим стержнем твору.

Повість «Климко» Гр. Тютюнника побудована на автобіографічній основі, адже її сюжет відтворює лише окремі аспекти життєвого шляху автора у видозміненій формі. Головного персонажа, малого Климка, також не варто повністю ототожнювати із автором, адже він лише реконструює тип особистості, специфікаційні функції дитячо-підліткового мислення, елементи світовідчуття, психологічний стан та інші категоріальні ознаки свідомості одинадцятирічного Гр. Тютюнника.

Основою сюжету повісті став довгий, сповнений труднощів та небезпек шлях автора твору, якому на той час було одинадцять років, з Донбасу, де він проживав у родині дядька Филимона Тютюнника, у рідне село Шилівку, що знаходиться у Полтавській області. Після того, як батька письменника заарештували у 1937 році та відправили на заслання, вдома залишилася самотня мати, Ганна Михайлівна, яка важко працювала на колгоспі, намагаючись хоч якось прогодувати сім'ю, тому Филимон вирішив забрати маленького Григора до себе. Коли почалася Друга світова війна, дядька забрали на фронт, що зумовило важке, напівголодне існування його сім'ї, яка складалася із дружини Наталії та маленької доньки Віри. Саме тоді люди порадили Григору вирушити додому, щоб хоч трохи полегшити страждання тітки та її дитини. У цьому контексті семикласникам доцільно ознайомитися із відповідним уривком автобіографії Гр. Тютюнника, в якому письменник правдиво описує цей складний етап свого важкого дитинства.

Окресливши мотивацію подорожі малого Гр. Тютюнника додому, варто простежити ступінь її вияву в семантичній тканині повісті «Климко». Кінцевою метою подорожі малого Климка, є здобуття солі як надзвичайно цінного продукту, який потім можна буде обміняти у різних торговців на найважливіші предмети побуту, одяг, продукти харчування тощо. Для Климка відшукування солі є найважливішою справою його недовгого життя, адже від її успіху чи невдачі

залежать долі людей, за яких хлопчик у своєму такому юному віці взяв повну відповідальність.

У контексті зіставлення реального хронотопу шляху Гр. Тютюнника та його художньої інтерпретації у повісті «Климко», можна запропонувати семикласникам виконати письмове завдання, специфіка якого полягатиме у виокремленні темпоральної парадигми та географічного розташування топонімічних об'єктів, характерних для реальної подорожі автора твору та ідентифікувати їхнє художнє відображення у тексті на прикладі шляху малого Климка. Часовий зріз об'єктивної реальності та його відтворення у повісті є абсолютно тотожним, адже він визначається 1942 роком, тобто розпалом Другої світової війни, що значно загострює конфлікт твору. Натомість топоніміка подорожі Гр. Тютюнника і його персонажа дещо відрізнятиметься, хоча й перебуватиме у географічній площині України, яка тоді входила до складу Радянського Союзу. Схематично початкові та кінцеві пункти призначення можна зобразити так:

Подорож Григора Тютюнника

Пункт А: селище міського типу Щотове на Луганщині – Пункт Б: село Шилівці на Полтавщині.

Подорож Климка

Пункт А: невелике селище біля станції Дебальцеве Горлівського району Донецької області – Пункт Б: місто Слов'янськ Краматорського району Донецької області.

На наше переконання, усі вищенаведені аспекти доводять приналежність повісті «Климко» до комплексу художніх текстів, написаних на автобіографічній основі. У сюжетній канві твору категорія автобіографізму має видозмінений інтерпретаційний рівень. Вона відображає модифікації образу автора та особливостей конкретного періоду його життя.

Основним завданням Гр. Тютюнника як митця слова був показ важкого, сповненого горя, біди та страшних випробувань життя малих дітей, які згодом у документальній історичній літературі отримають визначення «діти війни». Їхній психологічний стан детермінований раптовим психоемоційним, чуттєвим та когнітивним дорослішанням, різкою видозміною соціальних ролей і швидким опануванням нових рольових моделей поведінки у суспільстві, позначеним зміною традиційного мислення та емоційно-ціннісних орієнтирів. Автор повісті, який сам належав до цього покоління, зміг глибоко переосмислити трагічні події свого нелегкого дитинства, зруйнованого війною. Гр. Тютюнник екстраполював свої думки, почуття та емоції у цілісний образ малого Климка. Одинадцятирічний хлопчик був змушений рано подорослішати, прийнявши на себе роль батька, що повинен піклуватися про свою новоспечену сім'ю. Відповідальність за долі небайдужих Климкові людей програмує його подальші думки (когнітивний аспект), почуття (емоційний аспект), ціннісні орієнтири (моральний аспект), вчинки (поведінковий аспект).

Однією із основних тем повісті «Климко» є зображення війни та її впливу на людські долі. З огляду на цю тему, доцільним є аналіз морально-етичних категорій головних та другорядних персонажів твору в контексті їхнього функціонування у воєнній дійсності. Семикласники, досліджуючи структуру персоносфери твору, повинні виокремити формувальний, статичний, або ж деформуючий вплив війни на духовно-душеву організацію персонажів твору. Виконання цього обширного завдання пропонуємо проводити у зрізі психологічного портрета. Враховуючи специфіку сприймання образів-персонажів учнями сьомого класу, доцільно виформувати таку структуру психологічного портрета:

1. Ім'я, по-батькові, прізвище (за наявності).
2. Рід діяльності.
3. Зовнішній опис (відшукати цитату в тексті).
4. Риси характеру.

5. Складові морального імперативу.
6. Вчинки, що сповна відображають морально-етичну систему.
7. Загальне місце у персоносфері твору.

Цікавим для інтерпретації постає образ безногого шевця, який торгував взуттям на базарі у Слов'янську. Крізь призму епізодів, у яких постать чоловіка є ключовою, можемо простежити морально-етичну палітру його характеру, що складається із чуйності, доброти, чесності, співчутливості до знедолених людей. Швець підібрав зручне взуття для Климка, який хотів розплатитися із чоловіком фінансово чи матеріально, запропонувавши невелику суму грошей та декілька картоплин, що були у його торбині. Швець відмовився від плати, адже пожалів хлопчика, який здійснив таку довгу подорож. Згодом чоловік, наражаючись на небезпеку, допоміг Климкові захистити невинну дівчину, яку хотіли забрати нацистські солдати.

Важливим жіночим персонажем твору, у морально-етичній структурі якого сконденсовані чуйність, милосердя, любов та турботливість, є образ тітки Марини. Жінка, чоловік якої пішов на фронт, всипала Климкові трохи солі та всіляко ним опікувалася, коли він хворів, тим самим на підсвідомому рівні проявивши до нього щирі материнські почуття, яких він ніколи не знав. Тітка Марина на декілька днів замінила Климкові матір, а інтер'єр її будинку – одна із ключових художніх деталей твору – став символом родинного затишку.

У контексті аналізу персоносфери повісті «Климко» слушним видається спостереження Л. Мороз: «Внутрішня тема твору читається як утвердження невмирущості, незнищенності нашого народу, здатного не лише витримати найтяжче лихоліття, а й зберегти свою душу живу, з усім її благородством, чистотою й силою» [24, с. 171]. Важливим характерологічним показником більшості персонажів твору є стійкість їхнього душевного стану. Незважаючи на те, що довкола відбуваються воєнні дії, які приносять лише руйнування, каліцтва та смерть, такі персонажі, як швець, тітка Марина, аптекар дід Бочонок, вчителька Наталя Миколаївна та інші, змогли не лише вберегти свої сформовані

моральні імперативи, але й примножити їх, додавши нові елементи. У цьому аспекті можна запропонувати семикласникам створити невелику дискусію, головним концептуальним питанням якої стане така сентенція: чому люди, перебуваючи у фізичному, соціальному та психологічному просторі війни, здатні зберегти у своїх душах людяність. Можемо припустити, що відповідь криється у глибинних імагологічних площинах структури національних характерів українців як унікальної, генетично спорідненої із багатьма слов'янськими народами нації.

Основною ідеєю повісті є інтерпретація акту самопожертви Климка, відображеного у різних ситуаціях життєвого вибору персонажа. Варто зазначити, що продукування зазначеного ідейного навантаження простежується у взаємозв'язках Климка практично з усіма позитивними персонажами повісті.

Найбільш змістовно ідея самопожертви головного персонажа розкрита у базовому ретроспективному сюжеті повісті, пов'язаному із походом по сіль до Слов'янська. Відправною точкою слугує рішення Климка і Зульфата взяти під свою опіку вчительку Наталю Миколаївну разом із її донькою Олею, що засвідчує прояви дорослого типу мислення у персонажів. Саме під час облаштування нового місця для проживання, оцінивши загальну ситуацію, Климко приймає непросте рішення вирушити по сіль і обговорює його із Зульфатом: « – Що, що в нас картоплі є трохи та сала? Цього хоч би на два місяці хватило. А скоро зима. Зараз, поки тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока, може...» [56, с. 100]. Рішення Климка можемо прочитувати як перебування його особистості у межовій ситуації між дитинством і дорослим життям. Хлопчик обирає дорогу, яка постає не лише у матеріальному вияві, але й репрезентує остаточний екзистенційний вибір персонажа. Климко жертвує своїм дитинством заради того, щоб здобути необхідний для виживання продукт (сіль) для небайдужих йому людей, яких він любить не синівською, а батьківською любов'ю.

Самопожертва Климка проявляється також і в гостро критичних ситуаціях, які об'єктивно загрожували його життю. Доказовою базою для наведеної тези є епізод на базарі у Слов'янську, в якому хлопчик, ризикуючи бути схопленим німецькими солдатами, рятує від них юну дівчину. Благородність душі Климка проявилася у повній мірі, бо своїм хоробрим вчинком він врятував бідну дівчину від безчестя чи, можливо, й смерті. Також поведінка Климка засвідчила стрімкий розвиток когнітивних навичок одинадцятирічного хлопчика, адже він не розгубився під тиском зовнішньої небезпеки, а миттєво знайшов вихід із складної ситуації. Можемо говорити про те, що у свідомості хлопчика формується раціональна парадигма мислення, притаманна особам старшого віку, що вже минули підлітковий та юнацький етапи свого психофізіологічного розвитку.

Найвищим проявом акту самопожертви Климка є кульмінаційний епізод повісті, у якому він врятував життя полоненому солдатів. Картина розстрілу невинного хлопчика, який лише хотів урятувати людину, показана у творі крізь призму його відчуттів, що посилює та увиразнює трагічний компонент у відображенні його наглої смерті: «Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями. Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав» [56, с. 122].

Загибель Климка зумовлена особливістю інтерпретації його образу самим автором повісті. Наділивши свого персонажа найкращими морально-етичними якостями, митець розумів, що такі оригінальні, непересічні особистості не зможуть вижити у світі, сповненому зла, насильства та жорстокості. Ось як Гр. Тютюнник коментує смерть Климка у розмові з П. Засенком: «Жорстоко, але справедливо... Іншого виходу немає. До того спонукають обставини, так диктує правда... Климка вже не повернути...» [46, с. 213]. Наявність у цитованому матеріалі обірваних речень може засвідчувати про схвильованість письменника, яку можна пояснити тим, що йому самому дуже шкода Климка, який став для

нього не лише персонажем художнього твору, але й живим втіленням всіх найкращих особистісних рис, які так цінував сам Гр. Тютюнник.

4.2. Позакласний аналіз жанрологічних категорій повісті «Вогник далеко в степу» в аспекті проблемно-тематичної парадигми

Повість «Вогник далеко в степу» Гр. Тютюнника наявна у програмі з української літератури серед текстів, рекомендованих для додаткового самостійного опрацювання учнями сьомого класу. Твір є своєрідним концептуальним продовженням повісті «Климко», відрізняючись від неї особливостями архітектонічної структури, деякими складниками проблемно-тематичного спектру, специфікою темпоральності і топосу та функціонуванням елементів персоносфери. Сюжетно-композиційна побудова повісті «Климко» репрезентована нелінійним контекстуальним наративом, в основі якого сконденсована третя особа однини наратора. Непослідовність розташування фабульних структурних компонентів зумовлена численними екскурсами у минуле. У повісті «Вогник далеко в степу» маємо чітку композиційну парадигму, компоненти якої розташовані за принципом послідовності та взаємозумовленості. Лінійний однобічний наратив із внутрішньою фокалізацією увиразнений функціонуванням гомодієгетичного наратора, який є активним учасником сюжетотвірних подій та має безпосередній вплив на їхнє формування і розвиток.

Самостійне дослідження повісті «Вогник далеко в степу» пропонуємо провадити у площині синтезу жанрології, літературної герменевтики та рецептивної поетики. Тлумачення жанрової природи твору, виокремлення ідейно-тематичного блоку, проблематики, елементів персоносфери, визначення горизонту очікувань до та після прочитання тексту повинне відбуватися у доступних для учнів рамках пізнання.

Основним завданням жанрології є виокремлення і кваліфікація базових елементів архітектоніки, сюжетної композиції, особливостей хронотопу,

кількісного показника текстового матеріалу і образів-персонажів та ступеня сформованості їхніх характерів. Виокремивши та проаналізувавши наведені вище критерії, школярі зможуть безпомилково визначити жанр твору Гр. Тютюнника «Вогник далеко в степу», апелюючи до їхніх конкретних матеріальних еквівалентів у тексті.

Як відомо, архітектоніка художнього тексту визначає його зовнішню структуру, що лише опосередковано накладається на внутрішній сюжет. Незважаючи на те, що твір «Вогник далеко в степу» є повістю, його архітектонічна побудова не відтворена у формі поділу на розділи чи глави, а конденсується лише у семантиці заголовка та наявності уривків ліричних пісень. Ілюстративним матеріалом наведеної тези є епізод нічних веселощів дівчат і хлопців. Дівчина Маня попросила хлопців заграти їй на саморобних музичних інструментах мотив пісні «Чорноморець», щоб вона змогла відтворити її уривок:

«Чорноморець, матінко,
Чорноморець,
Вивів мене босую
На морозець...» [51, с. 252].

Іншим структурним елементом архітектоніки повісті «Вогник далеко в степу» є фіксація базового символічного коду основної сюжетної лінії твору в його назві. Інтерпретацію символіки вогника можна здійснити у руслі рецептивної поетики, спроектувавши його семантику в читацький горизонт очікування реципієнта. Назва твору сповна відтворює його предметність, адже вогник та степ постають цілком матеріальними категоріями, відображеними в тексті у формі образів-візуалів багаття та безмежної широчіні степу. Символіка твору декодується лише після його повного прочитання, адже вона зумовлена елементами сюжетної побудови та основними образами-персонажами. Широкий степ постає метафоризованим концептом плинності та довготи людського життя, вогник – символом мети справжньої особистості, досягнення якої вимірюється цілим життям.

Сюжетна композиція повісті структурована із декількох взаємозумовлених та взаємопов'язаних елементів, формально виражених експозицією, зав'язкою, розвитком подій, кульмінацією та іншими складниками композиційної побудови тексту.

Експозиція художнього твору є відправною точкою всього сюжету, тому детермінує знайомство читача із часом та місцем подій, відображає коротке знайомство із головними персонажами тощо. У повісті Гр. Тютюнника експозицією є окреслення часової та просторової парадигми у формі поруйнованої Другою світовою війною сільської місцевості, в якій проживають Павло, головний персонаж твору і гомодієгетичний наратор у оповідній системі, його мачуха Ялосовета та друзі хлопця Василі: Силка, Обора та Кібкало. Відправною точкою сюжету є нелегкі перипетії вступу Павла до ремісничого училища.

Зав'язка як елемент композиційної побудови тексту репрезентує важливу подію, яка прокладає подальший вектор напряму розвитку сюжету, часто інтегровану в площину основного конфлікту твору. У повісті зав'язкою є початок навчання Павла та Василів у ремісничому училищі, зокрема особливості місця хлопців у колективі академічної групи. Конфліктом твору є напружені стосунки друзів з деякими членами групи, зокрема старостою Гришухою. У виразненні конфліктного начала також є чітка категоріальна диференціація учасників навчального процесу: «...Гришуха, худощокій, суворий з лиця дитбудинківець, з рудим пушком на верхній губі. Майже вся наша група – дитбудинківці. Їх двадцять три – і всі один за одного, дивляться прямо й сміливо і називають нас сімох селянок або «кугутами», або «макухою» [51, с. 230].

Найбільш ресурсним та перспективним постає розвиток подій як фундаментальна основа для концептуального зв'язку сюжетних елементів твору. Крізь призму подій повісті можна простежити динаміку руху сюжету як самостійної структурної семантичної одиниці тексту, а також функціонування образів-персонажів. Такими подіями у повісті «Вогник далеко в степу» є: показ

навчально-професійного процесу в ремісничому училищі; відображення особливостей долання далекої дороги до училища і додому Павла і Василів; епізод невдалої нічної крадіжки абрикосів із садка діда Штокала; епізоди нічних побачень хлопців з дівчатами, що інтерпретують прояви перших любовних почуттів. Усі наведені події демонструють внутрішню логіку основного сюжету твору та засвідчують його динамічність.

Кульмінація художнього твору виражає його ідейно-естетичний та сюжетний потенціал у формі найгострішого епізоду, який підсилює у реципієнта відчуття напруги та тривожності. Кульмінацію повісті «Вогник далеко в степу» можемо інтерпретувати крізь призму двох максимально напружених та емоційно насичених епізодів, які в своїй сукупності формують органічну стилістичну та ідейну єдність. Першим є зіткнення Павла з вовком, яке він зумів пережити через власну кмітливість і швидкість фізичної реакції, вчепившись за борт грузовика, що проїжджав поруч. Другий епізод відтворений ще однією екстремальною ситуацією: коли хлопець злізав із грузовика, шофер із промовистим прізвиськом Фріц натиснув на педаль газу, різко рушивши з місця і тим самим ледь не вбивши Павла, який впав на землю, боляче забившись об тверду поверхню.

Розв'язка художнього твору зазвичай відтворює наслідки кульмінації у руслі причинно-наслідкової парадигми, а тому завершує його сюжет, розв'язуючи базовий конфлікт. Повість закінчується епізодом, в якому довкола лежачого на землі Павла зібралася частина колективу ремісничого училища, зокрема деякі члени його академічної групи на чолі з Гришухою, Василі та майстер Федір Демидович Сніп. Трагедія об'єднала усіх присутніх, адже Гришуха разом з іншими однокласниками заповзялися відшукати за номерними знаками грузовик Фріца та притягнути його до кримінальної відповідальності за скоєний злочин. Таким чином, формотворчий конфлікт повісті розв'язався через примирення всіх груп головних та другорядних персонажів, які були його сторонами.

Аналізуючи особливості рівня сформованості характерологічних аспектів системи образів-персонажів повісті «Вогник далеко в степу» у площині жанрології, варто відзначити таких персонажів твору: Павла, трьох Василів, Гришуху, тітку Ялосовету та майстра Федора Демидовича Снопа. Їхні образи Гр. Тютюнник зобразив окремими, семантично наповненими штрихами.

Специфікою образів Павла, його друзів та Гришухи є те, що їхні характери знаходяться на етапі формування, адже хлопці перебувають у віковій психофізіологічній парадигмі дитячо-підліткового світосприймання. Вони пізнають довколишній світ, спостерігаючи за його зовнішніми проявами, якими у творі постають картини повоєнного села та відповідні соціальні процеси, зумовлені нещодавнім закінченням війни.

Образ Павла, як і образ Климка із однойменної повісті, є інтерпретацією категорії «діти війни». Відмінними рисами обох персонажів є те, що образ Павла продукує життєствердність, надію на краще майбутнє, означене відсутністю війни. Натомість образ Климка, незважаючи на оптимізм хлопчика, повністю імплікує трагічність, підсилену кульмінацією твору, репрезентовану наглою смертю беззахисної дитини від рук нацистських солдатів. Павло тонко відчуває довколишній світ у його метафізичній сутності, і, разом із тим, здатен формувати об'єктивну оцінку соціальним явищам, одним із яких була повоєнна дійсність. Важливим аспектом особистості хлопця є його духовно-душевне перебування на межі дорослого та дитячого світовідчуття.

У контексті аналізу персоносфери твору важливим є окреслення специфіки функціонування образів друзів Павла Василів: Силки, Обори та Кібкала. Василь Силка є дуже емоційним, адже гостро реагує на зовнішні подразники, якими виступають різнотипні соціальні процеси, характери людей та їхня взаємодія із самим хлопцем тощо. Незважаючи на подекуди надмірну емоційність, Василь Силка проявляє початки інтелектуального типу особистості та демонструє риси об'єктивного осмислення довколишньої дійсності. Хлопець захоплюється географією, постійно розповідаючи своїм друзям про різні аспекти цієї науки,

вичитані зі спеціалізованих підручників та посібників. Прояви інтелектуальності хлопця як важливої риси духовної зрілості індивідуума програмують його тип наукового світогляду. Крізь призму образу Василя Силки Гр. Тютюнник демонструє неможливість абсолютної реалізації інтелектуального потенціалу особистості в площині повоєнної дійсності. Скрутне матеріальне становище унеможлиблює здобуття вищої освіти, тому Василь змушений навчатися у ремісничому училищі, опановуючи спеціалізовану технічну професію.

Іншим важливим компонентом «тріади» Василів є образ Василя Обори. Хлопець у будь-якій критичній ситуації виражає стійкість духу та зовнішню стриманість почуттів. Василь завжди поміркований та раціональний у своїх думках і судженнях. Хлопець поступово вибудовує перспективу своєї професійної діяльності після закінчення ремісничого училища, що засвідчує його далекоглядність та надію на краще майбутнє: « – Як вивчусь на м'еханіка, не піду в механіки, – сказав Василь Обора, – сяду на трактор. Механік – що? У моторах колупатися та запчастини діставать... А то сам за рулем» [51, с. 247]. У своїх судженнях хлопець проявляє стійкий прагматизм, зазвичай притаманний зрілим сформованим особистостям, та раціоналізм своєї когнітивної системи.

Образ Василя Кібкала вносить певний морально-етичний дисбаланс у внутрішню структуру міжособистісних взаємин Павла, Василя Силки та Василя Обори, сформованих на засадах дружби. Особистісна морально-етична парадигма персонажа побудована із негативних рис, таких як жадібність, підступність, ненависть, підлабузництво та егоїзм. Репрезентативною площиною, в якій акумульовані наведені вище елементи морального імперативу хлопця, є епізоди нічних побачень Павла і Мані, ідилію яких Василь всіляко намагався знищити.

Специфіка образу Василя Кібкала також ілюструє проблему соціальної диференціації сільського населення у повоєнні роки загалом та проблему голоду зокрема. Належачи до відносно багатой сім'ї, яка може матеріально забезпечити себе всім необхідним, хлопець, тим не менш, навчається у ремісничому училищі,

адже « – Тато заставили, – мляво одказав Кібкало. – Кажуть: вивчишся на механіка, заберу тебе до машини, підучу – коло неї не пропадеш...» [51, с. 265]. Натомість Павло, Василь Обора та Василь Силка змушені ходити до училища не стільки у зв'язку із потребою здобуття професійної кваліфікації, скільки через нестачу необхідних продуктів харчування. Тим гострішими на емоційно-оцінному рівні є епізоди спільного походу хлопців до ремісничого училища, у яких нестерпність продовольчої ситуації Павла, Силки, Обори та нетерпимість Кібкала, виражена обжерливістю, досягають свого логічно-сміслового та експресивного піку. Незважаючи на всі окреслені вище негативні складові морально-етичної системи Василя Кібкала, Павло, Силка та Обора не намагаються змінити його сутність. Хлопці приймають його моральний вибір, хоча й не толерують його.

Цікавим для інтерпретації є образ старости академічної групи ремісничого училища Гришухи, представлений автором у ситуаціях зіткнення персонажа із Павлом та Василями. Конфлікт між хлопцями загострений належністю до різних соціальних груп. Гришуха – сирота, позбавлений сім'ї, родинних стосунків та рідного дому, натомість Павло та Василі мають усі зазначені атрибути щасливого сімейного життя. Категорія щастя, певна річ, виражена досить умовно через відсутність деяких членів родини у зв'язку із загибеллю під час Другої світової війни та загальну матеріальну скруту. Напруження у стосунках між хлопцями поступово спадає у заключному епізоді повісті, коли Гришуха дав Павлові, що лежав на землі після падіння з грузовика, окраєць хліба з сіллю. Цей епізод можемо трактувати як зародження дружби між хлопцями, адже Павло глибоко в серці відчув приязнь до нього та особливе тепло: «...а в грудях тисне щось – отак недуже, м'яко...» [51, с. 271].

Образи тітки Ялосовети, мачухи Павла, та керівника його академічної групи, майстра Федора Демидовича Снопа, постають уже сформованими.

Архетип мачухи, який у своїй класичній структурі містить лише негативні елементи, у повісті зазнав значної реконструкції. Гр. Тютюнник створив образ

надзвичайно доброї, чуйної та чутливої жінки, яка, втративши на війні чоловіка, всю свою любов перенесла на особу його сина. Тітка Ялосовета всіляко дбає про хлопця, намагається дати йому все необхідне для того, щоб хоч якось полегшити його нелегке життя. Однак, незважаючи на таке ставлення мачухи до Павла, він підсвідомо побудував між нею та собою своєрідний психологічний бар'єр, зумовлений відсутністю батька.

Образ Федора Демидовича Снопа також є важливим у системі персонажів твору. Ветеран Другої світової війни, який працював на заводі із виготовлення зброї, зокрема кулеметів, він, тим не менш, зумів зберегти у собі найважливіші риси морально-етичної структури його особистості, такі як доброта, співчутливість, турбота про інших, кодифіковані його національною ідентичністю. Окрім того, Федір Демидович був талановитим педагогом та справжнім майстром своєї справи. Ілюстративним матеріалом його оригінальної методики роботи з учасниками навчально-професійного процесу є епізоди виготовлення держаків для лопат. Як педагог, Федір Демидович не лише пояснював власне технічні та процесуальні аспекти роботи з інструментами та деревними матеріалами, але й повсякчас екстраполював у теоретичну тканину своїх суджень сентенції морального та виховного характеру: «Якщо котрийсь із вас ненароком влучить себе по пальчику або щиколотках – це буває – не бійтеся: прикладом подорожничку, а біль буде наукою, по чому цілитися – по зубилу чи по руках. Від болю прибуває ума!» [51, с. 235]. Важливою частиною методики майстра був оригінальний підхід до кожного свого учня, вміння допомогти як ділом, так і словом.

Дослідивши повісті «Климко» на уроках української літератури та «Вогник далеко в степу» самостійно, семикласники впевняються в тому, що ці твори є повноцінною частиною душі їхнього автора, адже стали результатом синтезу любові та муки як фундаментальних концептуальних складових творчого методу Гр. Тютюнника. Різні прояви категорії автобіографізму проаналізованих повістей лише посилять у школярів імпліцитність їхнього сприйняття,

спонукатимуть до осмислення та продукування на їхній основі власних оригінальних думок і самобутніх ідей.

Висновки до 4-го розділу

Отже, ми здійснили комплексний літературознавчий аналіз повісті «Климко» Гр. Тютюнника крізь призму методики її вивчення у ЗЗСО. Дослідили найважливіші компоненти поетики, функціонування образів-персонажів, проблемно-тематичні параметри, ідейне спрямування твору. Детально проаналізували автобіографічний компонент повісті, здійснивши компаративістичний аналіз вияву категорії автобіографізму в повістях «Климко» Гр. Тютюнника та «Гуси-лебеді летять...» М. Стельмаха. Простежили функціонування морально-етичної системи персонажів твору «Климко». Виокремили один із найважливіших ідейно-тематичних концептів твору, відтворений різними ступенями вияву самопожертви головного персонажа Климка.

Повість «Вогник далеко в степу» рекомендована для самостійного опрацювання учнями сьомого класу в рамках позакласної роботи. Ми охарактеризували типологічний зв'язок твору із обов'язковою для вивчення повістю «Климко», зокрема визначили спільні та відмінні риси обох текстів. Дослідили повість в аспекті архітектонічної, композиційної, персоносферної побудови та символізму, послуговуючись методологічним інструментарієм жанрології, літературної герменевтики та рецептивної поетики.

Комплексне прочитання повістей «Вогник далеко в степу» і «Климко» як умовної діалогії дозволить учням сформувати цілісну картину репрезентації воєнної та повоєнної парадигми в історії української нації у художній творчості Гр. Тютюнника.

ВИСНОВКИ

Отже, у кваліфікаційній роботі представлено загальну концепцію вивчення життєвого і творчого шляху видатного українського письменника-прозаїка Гр. Тютюнника. Ми здійснили комплексне літературознавче і методичне дослідження біографії письменника та особливостей репрезентації її ключових компонентів на відповідних уроках української літератури. Проаналізували програмові твори великої та малої прози митця, обов'язкові для вивчення, зокрема оповідання «Дивак», повість «Климко» та новелу «Три зозулі з поклоном». Застосовували різнотипні методи наукового пізнання літературного тексту з метою їхньої поступової інтеграції в шкільний дискурс. Різні стратегії опрацювання та осмислення постаті письменника і його текстів значно розширяють типові моделі аналітичних досліджень біографій митців слова та їхніх творів у шкільній практиці.

Важливою складовою роботи є представлення рецепції життя і творчості Гр. Тютюнника в сучасному українському літературознавстві. Постать митця і його художні тексти є об'єктом наукових, літературно-критичних, навчально-методичних праць. Вчені у своїх дослідженнях використовують різнотипні методи наукового пізнання, зокрема літературну герменевтику, рецептивну поетику, психоаналіз, гендерну критику та інші. У рецептивне поле репрезентації біографії письменника входять численні спогади про нього, які відтворюють окремі епізоди його життєвого шляху. Реконструкція постаті Гр. Тютюнника у художній белетристиці дозволить реципієнтам зануритися у глибини психотипу митця і простежити його формування та еволюцію як талановитого майстра художнього слова.

Під час аналізу методичних аспектів вивчення біографії Гр. Тютюнника в ЗЗСО враховано специфіку її репрезентації для учнів п'ятого, сьомого та одинадцятого класу. Найважливішим критерієм добору теоретичного матеріалу життєпису письменника у п'ятому і сьомому класах є віковий поступ школярів, зокрема ступінь їхнього когнітивного, психоемоційного та фізіологічного

розвитку. Враховуючи цей аспект, розроблено методичні рекомендації щодо правильного розподілу біографічного матеріалу. Важливими методами представлення життєпису Гр. Тютюнника у окреслених класах є слово вчителя і чітка візуалізація теоретичних компонентів. Окрім того, педагог повинен окреслити конкретний епізод із життя автора, який має безпосередній зв'язок із виучуваним текстом.

Особливістю вивчення життєпису Гр. Тютюнника у одинадцятому класі є різнотипна джерелознавча база біографії митця. Автобіографія, записники, уривки із щоденників, листи відтворюють глибокий внутрішній світ митця, його життєву позицію, погляди на історичні та соціальні процеси. Вони містять роздуми про природу літературної творчості, специфіку створення художнього тексту від задуму до його реалізації. Концептуальними джерелами біографії письменника є спогади про нього, наукові праці, художні тексти інших митців, які своєрідно репрезентують його постать, та аудіовізуальні матеріали.

Аналіз текстів малої прози Гр. Тютюнника відображено у методологічних парадигмах літературознавства, методики викладання української літератури та психології. Оповідання «Дивак» досліджено з перспективи його жанрової природи, специфіки функціонування художніх деталей, проблемно-тематичного спектру, ідейного спрямування та системи ключових образів-персонажів. Ми виокремили морально-етичну, соціальну, а також екологічну проблематику, наскрізну для сюжету твору.

Новела «Три зозулі з поклоном» вивчається у одинадцятому класі, тому літературознавчий аналіз твору в школі варто поглибити історико-літературним контекстом та рецепцією науковців. Визначено місце твору у новелістичному дискурсі української літератури ХХ століття шляхом компаративного аналізу тематичної концепції програмових новел «Три зозулі з поклоном» Гр. Тютюнника і «Момент» В. Винниченка. Представлено окремі погляди науковців на ідею твору та текстологічні проблеми його видань. Простежено історію виникнення задуму твору та здійснено інтерпретацію його символічного

коду крізь призму функціонування образу зозулі в українському фольклорному дискурсі.

Новели та оповідання, рекомендовані для вивчення у школі, значно розширяють імпліцитну свідомість школярів та сформують оригінальний погляд на тексти малої прози Гр. Тютюнника. Інтерпретаційним ключем новели «В сутінки» є використання теорії психоаналізу, зокрема дослідження вияву Едипового комплексу. Новелу «Зав'язь» проаналізовано крізь призму символіки її наскрізної художньої деталі, яка кодифікує розвиток основного сюжету та становлення почуттів головних персонажів твору, Миколки та Соні. Оповідання «На згарищі» відтворює важку картину спаленого війною села та зруйнованої душі молодого ветерана Федора Нестеровича. Оповідання «Смерть кавалера» варто інтерпретувати у частково автобіографічній площині, дослідивши образну систему та проблемно-тематичний спектр.

Велика проза Гр. Тютюнника у навчальній програмі представлена обов'язковим текстуальним вивченням повісті «Климко» та позакласним самостійним опрацюванням повісті «Вогник далеко в степу». Важливими компонентами шкільного аналізу повісті «Климко» є визначення автобіографічної основи твору, осмислення морально-етичних аспектів ключових елементів персоносфери, виокремлення актуального ідейного спрямування. Ступінь вияву категорії автобіографізму інтерпретовано крізь призму компаративного аналізу повістей «Климко» та «Гуси-лебеді летять» М. Стельмаха. Аналіз самопожертви Климка як наскрізної ідеї твору відтворено в аспекті взаємодії хлопчика з іншими людьми в найбільш критичних ситуаціях морального вибору. Характеристику персонажів доцільно здійснити у площині психологічного портрета, щоб учні змогли детально розкрити їхні образи.

Повість «Вогник далеко в степу» є умовним продовженням твору «Климко». Літературознавчий аналіз твору здійснено у парадигмі жанрології з суттєвими елементами літературної герменевтики та рецептивної поетики. Проаналізовано архітектоніку, композицію, тематику, своєрідність образів-

персонажів та різний ступінь їхнього особистісного розвитку. Доведено, що типологічна спорідненість повістей «Вогник далеко в степу» та «Климко» дозволить учням правильно визначити їхнє ідейне насянення та етико-естетичні параметри, естраполовавши їх у площину об'єктивної реальності.

Завершує дослідження додаток, побудований у формі плану-конспекту уроку української літератури, присвяченому вивченню оповідання «Дивак» у п'ятому класі ЗЗСО. Впровадження у структуру заняття технологій колективно-групового навчання актуалізує концепцію нової української школи та виформовує суб'єкт-суб'єктну взаємодію між вчителем та учнями.

Отже, проаналізувавши усі важливі методичні аспекти вивчення життя і творчості Григора Тютюнника у ЗЗСО, можемо стверджувати, що постать митця і його художні тексти є надзвичайно актуальними та важливими у сучасному шкільному та суспільному дискурсі. Глибоке прочитання творів, репрезентоване використанням різних літературознавчих та психологічних методів пізнання, допоможе школярам відчувати важливість порушуваних письменником тем та проблем. Учні можуть формувати власні духовні та життєві орієнтири, опираючись на морально-етичні та естетичні показники найкращих персонажів опрацьованих творів великого живописця правди, який до кінця життя був вірний своїм незламним принципам та художньому слову.

ДОДАТОК

РОЗРОБКА УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ П'ЯТОГО КЛАСУ

План-конспект уроку української літератури

Клас: 5.

Тема: «Григор Тютюнник «Дивак». Неповторність, багатство та краса внутрішнього світу людської особистості».

Мета уроку:

- *продовжити* ознайомлення п'ятикласників з текстом оповідання Григора Тютюнника «Дивак»;
- *з'ясувати* проблемно-тематичний зміст та ідейне спрямування твору;
- *навчити* аналізувати характери головних та другорядних персонажів художнього твору;
- *актуалізувати* знання п'ятикласників із вже вивчених понять та термінів теорії літератури, таких як оповідання та портрет персонажа;
- *розвивати* вміння:
 - а) *аналізувати* художній твір;
 - б) *інтерпретувати* характери головних та другорядних персонажів;
 - в) *застосовувати* уже вивчені та засвоєні теоретичні концепти до конкретного тексту;
 - г) *робити* логічні висновки;
- *виховувати* почуття гідності, усвідомлення цінності та неповторності багатого внутрішнього світу кожної людини;
- *виформовувати* повагу та бережне ставлення до навколишнього середовища.

Тип уроку: урок поглиблення знань, формування нових умінь та навичок (комбінований).

Міжпредметні зв'язки: українська мова (лексикографія), екологія, психологія.

Обладнання: текст оповідання «Дивак» Григора Тютюнника, виставка творів письменника, ноутбук, відеопроєктор, презентація, підручник з української літератури для п'ятого класу, робочий зошит.

Технології: колективно-групового навчання.

Методи, прийоми та форми роботи: слово вчителя, «Ланцюжок добрих побажань», «Незакінчені речення», словникова робота, «Групування», «Кола Вена», «Фішбоун», тестування у програмному забезпеченні Google Forms, «Мікрофон».

Хід уроку:

I. Організаційний момент. Забезпечення емоційної готовності до уроку

«Ланцюжок добрих побажань»

Слово вчителя: Любі п'ятикласники, перед тим, як ми продовжимо свою роботу над оповіданням «Дивак» Григора Тютюнника, побажайте одне одному гарного настрою, лише позитивних емоцій та натхнення. Щоб цей урок минув у приємній атмосфері добра, привітності та творчого піднесення.

II. Актуалізація опорних знань учнів

«Незакінчені речення»

Слово вчителя: Пригадаймо з вами, що таке *оповідання* та *портрет персонажа*, адже ці поняття ми з вами вже вивчали на попередніх уроках української літератури.

Оповідання – це...

Оповідання – це невеликий епічний прозовий твір розповідного характеру про якусь одну або декілька життєвих подій з невеликою кількістю дійових осіб. Дія у оповіданні відбувається протягом короткого проміжку часу, хоча у деяких зразках зустрічаємо винятки.

Доведіть, що твір «Дивак» - це оповідання.

Орієнтовна відповідь: Так, твір «Дивак» є оповіданням, тому що це прозовий текст, невеликий за обсягом (має шість-сім повних сторінок), розповідає про декілька подій із життя хлопчика Олесь, має невелику кількість персонажів (Олесь, його мати, учителька Матильда Петрівна, Федько Тойкало, дід Прокіп), дія відбувається протягом невеликого проміжку часу (одна доба) в декількох місцях у межах села, в якому проживають персонажі.

Портрет персонажа – це...

У художньому творі письменник завжди описує зовнішні аспекти головного персонажа, зокрема його загальний фізичний вигляд і риси обличчя. Опис зовнішнього вигляду персонажа називається **портретом**. Найчастіше автор піддає детальній портретній характеристиці саме головного персонажа як ключову особу у розвитку сюжету. Складниками портрета, окрім зовнішнього вигляду, є характер персонажа, міміка, жести, думки, почуття, вчинки. Портретування другорядних персонажів короткого прозового твору обмежується лаконічною, але влучною характеристикою, адже автор не тяжіє до детального змалювання зовнішності, а характери, зазвичай, розкриває через конкретні дії та вчинки.

Словникова робота

Слово вчителя: У тексті оповідання «Дивак» зустрічається багато незнайомих для вас слів, тому розтлумачимо їхнє лексичне значення.

Клямка – заціпка над ручкою дверей.

Допризовники – юнаки, яких приписують до призовних дільниць.

Бовдур – димар, що знаходиться на даху хати.

Косогір – схил горбка чи гори.

Цьворохкає – прогинається під великою вагою, ламається.

Кушир – рослина, середовищем існування якої є простір, заллятий водою.

Жлуктичко – дерев'яна посудина для ручного прання одягу.

Ринка – невисока миска, зліплена із глини.

Макітерка – невелика глиняна посудина із широким отвором.

Невстріливий – дивакуватий, замріяний, спокійний.

Фармазони – люди, які ображають інших людей через якусь внутрішню чи зовнішню якість.

Ріжняки – палиці на санях, загострені на кінцях, за допомогою яких возять сіно, соломі, овес, жито тощо.

Навильник – певна невелика кількість соломи, взята на вила чи гралі за один підхід.

Неглемедза – людина, відокремлена від суспільства через своє фізичне уникання соціальних контактів із людьми та глибоке занурення у власний внутрішній світ.

Черінь – місце на печі, яке використовується людьми для відпочинку та сну.

Куфайка – зимовий верхній теплий одяг.

Розприндитися – образитися, похнюпитися, розплакатися через завдану фізичну чи душевну кривду.

III. Оголошення теми й мети уроку

IV. Поглиблення знань, формування вмінь та навичок

«Грунування»

Слово вчителя:

1. Центром грона буде персонаж Олесь, тому запишіть його ім'я посередині аркуша паперу.

2. Довкола нього починайте записувати слова, словосполучення та речення, які вам допоможуть скласти портретну характеристику цього персонажа, послуговуючись текстом оповідання.

3. Якщо ви записали усі свої ідеї, намагайтеся встановити там, де це можливо, зв'язки між ними.

Портретна характеристика Олеся: *«Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ»* [46, с. 73].

«Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах...» [49, с. 73].

«Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину» [49, с. 73].

«Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий» [49, с. 73].

«Кола Вена»

Слово вчителя:

1. Зобразіть кола Вена.
2. У першому колі зазначте «Олесь», у другому – «Федько Тойкало».
3. Порівняйте цих персонажів.
4. Запишіть спільні та відмінні риси характеру персонажів у відповідних частинах кола.
5. Зробіть висновки.

Характеристика Олеся

Олесь – це головний персонаж оповідання. Він худенький та кволий, адже фізично слабкий. У хлопчика глибокий внутрішній світ, виражений його зачудуванням красою довколишнього світу, щирою допитливістю та зацікавленістю природними багатствами флори та фауни. Олесь має добре серце, яке не здатен захистити від моральних нападів людей, які не розуміють крихку та відкриту усім зовнішнім вітрам внутрішню психологічну організацію його натури. Олесь надзвичайно чутливий до всього, що відбувається довкола нього, через що нерідко страждає морально та фізично. Хлопчик самотній у своїх думках, мріях та прагненнях, адже всі вважають його дивним, відокремленим від інших людей. Незважаючи на відсутність моральної підтримки навіть з боку найрідніших людей, зокрема діда Прокопа, Олесь здатен проявити свій характер та виформувати стійкий погляд на життя через свої благородні дії та вчинки.

Характеристика Федька Тойкала

Федько Тойкало – це розбишакуватий сільський хлопець, якому подобається гратися з ровесниками. Інколи він здатен вчинити неправильно, до прикладу, завдавати шкоду природі (ламання льоду на річці) чи навіть побити когось, хто фізично слабший за нього (вдарив Олеся по обличчю, коли той відмовився долучатися до «забави» на замерзлій річці). Потім Федько розуміє, що вчинив неправильно, тому, відчуваючи провину, пригостив Олеся теплим пирогом із м'ясом.

«Фішбоун»

Слово вчителя: схематично зобразіть риб'ячий скелет, у якому:

- а) голова – тема твору;
- б) хребет – основна ідея;
- в) верхні кістки – світ дітей (особливо Олеся), відображений у творі;
- г) нижні кістки – світ дорослих;
- г) хвіст – загальний висновок.

Тема твору: зображення формування характеру та морально-етичної системи хлопчика Олеся, відтворення гостро чуттєвого сприйняття таємничого світу природи

Ідея твору: ушлявлення духовної єдності людини та природи, культивування поведінкової та емоційно-ціннісної моделі Олеся як унікальної неповторної індивідуальності.

Світ дітей (Олеся)

1. Зацікавлення навколишнім світом, зачарування природою.
2. Справжня, непідробна любов до усього живого, природи та захист її багатств у випадку виникнення небезпечних ситуацій, найчастіше спричинених людьми.
3. Унікальність та неповторність мислення та світовідчуття дитячої душі.
4. Вміння фантазувати та уявляти різні образи, пов'язані з природою.
5. Нестримний потяг до прекрасного, яке уособлене в образі живого рослинного та тваринного світу.

Світ дорослих

1. Байдуже ставлення до навколишнього середовища, зокрема до багатств природи.
2. Жорстокість та немилосердність світу дорослих людей.
3. Суворість навіть до найрідніших людей.
4. Стійкий прагматизм, тобто усе на світі повинно приносити лише практичну користь, при цьому повністю нівелюючи моральність та духовність.
5. Принциповість як основа людського буття.
6. Постійна конкуренція з іншими людьми.

Загальний висновок. Отже, можна зробити висновок, що між дітьми та дорослими, як у оповіданні, так і в реальному житті, існує величезна прірва, адже дорослі найчастіше шукають лише вигоду та практичну користь у своєму життєвому шляху, а діти, навпаки, – лише гармонію і спокій. Саме тому світ

природи настільки відкрився Олесеві та став для нього ніби відкритою книжкою, яку хлопчик без вагань читає та набирається знань.

Тестування (Google Forms)

1. Яку пору року відображено у творі?

- а) кінець літа;
- б) початок осені;
- в) середина весни;
- г) *початок зими.*

2. У реченні «Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою» підкреслене слово є

- а) *епітетом;*
- б) метафорою;
- в) уособленням;
- г) порівнянням.

3. Порівняння вжито у рядку

- а) Тихо навкруги й затишно.
- б) Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір.

в) *Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.*

г) Раптом поміж кущами промайнула чорна блискавиця і завмерла осторонь довгастою плямою.

4. Чому хлопчаки побили Олеся?

- а) тому що той запізнився на перший урок;
- б) *через те, що він відмовився приєднатися до їхньої забави;*
- в) бо він врятував пліточку від щуки;
- г) тому що він образив Федька Тойкала.

5. Кому належить репліка: « – Он бач: вільха в лузі почорніла... на відлигу, мабуть»?

- а) дідові Прокопу;
- б) Олесеві;
- в) Федькові Тойкалу;
- г) сільському дядькові.*

6. Казку про якого героя крізь сон благав Олесь розповісти свою матір?

- а) про Котигорошка;
- б) про Івасика-Телесика;*
- в) про Івана – мужичого сина;
- г) про Буха Копитовича.

7. Яким епізодом закінчилося оповідання «Дивак»?

- а) сном Олесь та народженням нового дня;*
- б) примиренням Олесь із Федьком Тойкалом;
- в) поїздкою разом із дідом Прокопом по солому;
- г) походом Олесь до школи.

V. Підсумки уроку та оцінювання результатів роботи учнів

«Мікрофон»

1. Чи згодні ви з тим, що Олесь називають диваком?
2. Що вам найбільше сподобалося у його образі?
3. Чи є у вас якісь спільні та відмінні риси із Олесем?
4. Поміркуйте, ким у майбутньому може стати Олесь? Якою професійною діяльністю він може займатися?

VI. Завдання додому та інструктаж щодо виконання

Напишіть короткий сиквел (продовження) оповідання «Дивак». Поміркуйте над тим, як може скластися подальша життєва доля Олесь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти. Київ : Грамота, 2019. 256 с.
2. Авраменко О. Українська література : підруч. для 5 кл. закл. загальн. серед. освіти. Київ : Грамота, 2022. 288 с.
3. Авраменко О. Українська література : підруч. для 7 кл. закл. загальн. серед. освіти : 2-ге видання, перероблене. Київ : Грамота, 2020. 224 с.
4. Аврахов Т. Екзистенція в художньому слові Григора Тютюнника. Українська мова і література в школі. 1992. № 9-10. С. 46-48.
5. Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / упоряд. та прим. А. Я. Шевченка. Київ : Радянський письменник, 1988. 495 с.
6. Гноєва Н. Мотивна структура новелістики Григора Тютюнника (до 85- річчя від дня народження). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Філологія*. 2016. Вип. 76. С. 293-297.
7. Головій О. Дитина у воєнних умовах на сторінках української літератури (оповідання І. Багряного «Пацан» та повість Гр. Тютюнника «Климко»). *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. 21. С. 360-372.
8. Гурбанська А. «Воєнні» повісті Григора Тютюнника: художня реляція «сюжет-хронотоп». Українська мова і література в школах України. 2015. № 1-2. С. 16-21.
9. Дуб К. Автобіографічний синерген. Слово і час. 2001. № 4. С. 15-23.
10. Жулева Л. Упровадження інноваційних інтерактивних методів і форм навчання на уроках української мови та літератури. *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 60. С. 356-362.

11. Захарчук І. Підводні рифи рецептора правди у творчості Григора Тютюнника. Вітчизна. 1997. № 9-10. С. 140-141.
12. Захарчук І. Проекція дивака у творчості Григора Тютюнника. Дивослово. 1998. № 10. С. 9-12.
13. Історія української літератури ХХ – поч. ХХІ ст. : В 3-х томах / за ред. В. І. Кузьменка. Київ : Академвидав, 2014. Т. 2. 536 с.
14. Ковалів Ю. Історія української літератури: кінець ХІХ – поч. ХХІ ст. Випробування репресіями і війною : у 10 т. Київ : ВЦ «Академія», 2020. Т. 7. 528 с.
15. Літературознавча енциклопедія : У 2-х томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.
16. Літературознавча енциклопедія : У 2-х томах / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
17. Літературознавчий словник-довідник : 2-ге видання, виправл., допов. / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
18. Масенко Л. Кропив'янська Ю. Мова персонажів Григора Тютюнника. Урок української. 2006. № 7. С. 46-48.
19. Михед О., Михед П. ЖИВІ. Зрозуміти українську літературу. Львів : Видавництво Старого Лева, 2024. 384 с.
20. Мовчан Р. Григир Тютюнник – знакова постать в українській культурі чи естетичний феномен? Слово і час. 2005. № 7. С. 23-27.
21. Мовчан Р. Мотив відчуження особистості в творчості Григора Тютюнника. Третій Міжнародний конгрес україністів, 26-29 серп. 1996 р. Харків, 1996. С. 150-154.

22. Мовчан Р. Неопублікованими сторінками записників Григора Тютюнника. Слово і час. 1993. № 8. С. 28-35.

23. Мовчан Р. Чи був дитячим письменником Григир Тютюнник? Літературна Україна. 2001. 6 груд. С. 2.

24. Мороз Л. З. З любові й доброти (Григир Тютюнник) : літературно-критичний нарис. Київ : Радянський письменник, 1984. 182 с.

25. Мороз Л. Іронічний Григир Тютюнник (деякі спостереження). Слово і час. 2021. № 6. С. 38-51.

26. Неділько В. Я. Методика викладання української літератури в середній школі. Київ : Вища школа, 1978. 248 с.

27. Неживий О. Григир Тютюнник: не окупована пам'ять. Літературна Україна. 2017. 13 грудн. (№ 49). С. 14.

28. Неживий О. Григир Тютюнник: правда перемогла : Життєпис у письменницькому епістолярії. Літературна Україна. 2018. 22 лют. (№ 7). С. 12.

29. Неживий О. Григир Тютюнник: роздуми перед ювілеєм про творчість і пам'ять. Слово і час. 2011. № 12. С. 16-31.

30. Неживий О. І. Життя у слові: Джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 224 с.

31. Неживий О. «Крайнебо» Григора Тютюнника. Літературна Україна. 2006. 14 груд. С. 1, 7.

32. Неживий О. Луганщина і Григир Тютюнник. Слово і час. 1998. № 3. С. 77-80.

33. Неживий О. Нові знахідки текстів Григора Тютюнника. Слово і час. 2014. № 6. С. 94-103.

34. Неживий О. Таким Григир Тютюнник залишився в нашій пам'яті. Слово і час. 2009. № 9. С. 66-69.

35. Неживий О. Текстологія творчої спадщини Григора Тютюнника. Слово і час. 2005. № 7. С. 28-36.
36. Осадчий В. Дивовижний світ генія. Літературна Україна. 2006. 14 груд. С. 2.
37. Пасічник Є. А. Українська література в школі. Київ : Радянська школа, 1983. 319 с.
38. Процюк С. Відкинуті та воскреслі. Есе про письменників і суспільство. Брустурів : Дискурсус, 2021. 192 с.
39. Процюк С. Місяцю, місяцю. Львів: Видавництво Юлії Сливки, 2022. 198 с.
40. Роговий Ф. Повість про Григора. Дзвін. 1998. № 4. С. 119-124.
41. Святовець В. Мистецтво художньої деталі та подробиці у творчості Григора Тютюнника. Українська мова і література в школі. 1993. № 11. С. 7-9.
42. Семків Р. Пригоди української літератури (від романтизму до постмодернізму). Київ : Темпора, 2023. 688 с.
43. Сиротенко В. П. Суровцева Р. Ф. Історія української літератури ХХ сторіччя та методика її викладання. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури», 2012. 392 с.
44. Степанишин Б. Викладання української літератури в школі. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 256 с.
45. Сулима М. Народна пісня в творчості Григора Тютюнника. Українська мова і література в школі. 1986. № 5. С. 13-15.
46. Такий він у нашій пам'яті. Спогади про Григора Тютюнника / упоряд. М. Ф. Слабошпицького. Київ : Знання, 2021. 415 с.

47. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 534 с.

48. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 312 с.

49. Тютюнник Г. М. Батьківські пороги. Київ : Молодь, 1972. 176 с.

50. Тютюнник Г. М. Дикий : вибрані твори. Київ : Знання, 2014. 223 с.

51. Тютюнник Г. М. Климко : Оповідання. Повісті. Київ : Радянська школа, 1984. 272 с.

52. Тютюнник Г. Мануйлівський записник / підгот. тексту, упоряд., передмова, біографічно-текстологічний нарис О. Неживого. Полтава : Полтавський літератор, 2019. 184 с.

53. Тютюнник Г. Облога : Вибрані твори / передм., упоряд. та прим. В. Дончика : 2-ге видання. Київ : Унів. Вид-во «Пульсари», 2004. 832 с.

54. Тютюнник Г. Облога. Повісті. Оповідання. Київ : Віхола, 2024. 360 с.

55. Тютюнник Г. М. Твори. Книга 1 : Оповідання / упоряд. А. Шевченко. Київ : Молодь, 1984. 328 с.

56. Тютюнник Г. М. Твори. Книга 2 : Повісті / упоряд., післямова А. Шевченка. Київ : Молодь, 1985. 328 с.

57. Тютюнник Г. Три зозулі з поклоном. Київ : Rabulum, 2023. 248 с.

58. Тютюнник Гр. Холодна м'ята : Оповідання, повісті, твори для дітей / упоряд. і передм. П. Засенка. Київ : Український письменник, 2009. 843 с.

59. Українська література (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Слоньовська О. В., Мафтин Н. В., Вівчарик Н. М. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.

60. Українська література : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Заболотний В. В., Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В. Київ : Літера ЛТД, 2022. 208 с.

61. Українська література : підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти / Заболотний В. В., Заболотний О. В., Слоньовська О. В., Ярмутьська І. В. Київ : Літера ЛТД, 2024. 288 с.

62. Українська література : Хрестоматія : Для учнів 10-11 кл. загальноосвітніх навч. закл. / за ред. Кононенка П. П., Федоренка Є. В. Київ : Міленіум, 2005. 1264 с.

63. Фройд З. Тлумачення снів / пер. з нім. В. Чайковського. Харків : Фоліо, 2019. 603 с.

64. Чепурна О. Дискурс дитини в творчості українських письменників-шістдесятників (Гр. Тютюнник, В. Близнець, Є. Гуцало) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Кіровоград, 2008. 20 с.

65. Шевченко А. Щастя й злощастя Григора Тютюнника. Дивослово. 1999. № 1. С. 55-59.

66. Шевченко З. Творчість Григора Тютюнника у шкільному вивченні. Дивослово. 1997. № 2. С. 42-47.

67. Шевчук В. О. На березі часу. Ті, котрі поруч : Спогади про сучасників. Київ : Либідь, 2016. 576 с.

68. Шугай О. «Усе живе – тепле...»: нове про Григора Тютюнника. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 226 с.

Електронні ресурси

69. Григiр Тютюнник. Живий голос письменника. Останнє прижиттєве iнтерв'ю. URL : https://www.youtube.com/watch?v=upYoAvGaJz0&ab_channel (дата звернення: 02.11.2024).

70. Григір Тютюнник: слабкі чоловіки уярмленої нації. URL : https://www.youtube.com/watch?v=EpntYxV6gQk&ab_channel (дата звернення: 06.11.2024).

71. Життя і смерть Григора Тютюнника. URL : https://www.youtube.com/watch?v=_esyUpIvyxo&ab_channel (дата звернення: 06.11.2024).

72. Психологічний портрет Григора Тютюнника. URL : https://www.youtube.com/watch?v=2-HTa-tk4hY&t=111s&ab_channel (дата звернення: 06.11.2024).

73. Українська література (5-9 класи). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (автори: Мовчан Р., Таранік-Ткачук К., Бондар М., Івасюк О., Кочерга С., Кавун Л., Неживий О., Михайлова Н.). URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf> (дата звернення: 01.11.2024).

